

Friluftslivet og ulven

Markabrukeres meninger om ulvene i Østmarka

Hanna Kavli Lodberg-Holm
Henriette Wathne Gelink
Olve Krange

NINAs publikasjoner

NINA Rapport

Dette er en elektronisk serie fra 2005 som erstatter de tidligere seriene NINA Fagrapport, NINA Oppdragsmelding og NINA Project Report. Normalt er dette NINAs rapportering til oppdragsgiver etter gjennomført forsknings-, overvåkings- eller utredningsarbeid. I tillegg vil serien favne mye av instituttets øvrige rapportering, for eksempel fra seminarer og konferanser, resultater av eget forsknings- og utredningsarbeid og litteraturstudier. NINA Rapport kan også utgis på annet språk når det er hensiktsmessig.

NINA Temahefte

Som navnet angir behandler temaheftene spesielle emner. Heftene utarbeides etter behov og serien favner svært vidt; fra systematiske bestemmelsesnøkler til informasjon om viktige problemstillinger i samfunnet. NINA Temahefte gis vanligvis en populærvitenskapelig form med mer vekt på illustrasjoner enn NINA Rapport.

NINA Fakta

Faktaarkene har som mål å gjøre NINAs forskningsresultater raskt og enkelt tilgjengelig for et større publikum. De sendes til presse, ideelle organisasjoner, naturforvaltningen på ulike nivå, politikere og andre spesielt interesserte. Faktaarkene gir en kort framstilling av noen av våre viktigste forskningstema.

Annen publisering

I tillegg til rapporteringen i NINAs egne serier publiserer instituttets ansatte en stor del av sine vitenskapelige resultater i internasjonale journaler, populærfaglige bøker og tidsskrifter.

Friluftslivet og ulven

Markabrukeres meninger om ulvene i Østmarka

Hanna Kavli Lodberg-Holm

Henriette Wathne Gelink

Olve Krange

Lodberg-Holm, H.K., Gelink, H.W. & Krange, O. 2015. Friluftslivet og ulven. Markabrukeres meninger om ulvene i Østmarka. - NINA Rapport 1192. 42 s.

Oslo, september 2015

ISSN: 1504-3312

ISBN: 978-82-426-2820-6

RETTIGHETSHAVER

© Norsk institutt for naturforskning

Publikasjonen kan siteres fritt med kildeangivelse

TILGJENGELIGHET

Åpen

PUBLISERINGSTYPE

Digitalt dokument (pdf)

REDAKSJON

Olive Krange

KVALITETSSIKRET AV

Ketil Skogen

ANSVARLIG SIGNATUR

Forskningssjef Erik Framstad (sign.)

OPPDRAGSGIVER(E)/BIDRAGSYTER(E)

Miljødirektoratet

KONTAKTPERSON(ER) HOS OPPDRAGSGIVER/BIDRAGSYTER

Susanne Hanssen

FORSIDEBILDE

Ulvespor krysser skispor i Østmarka. Fotograf: Henriette Wathne Gelink

NØKKEWORD

Østmarka, ulv, friluftsliv, meninger, kvalitative intervjuer

KEY WORDS

Østmarka, wolves, outdoor recreation, opinions, qualitative interviews

KONTAKTOPPLYSNINGER

NINA hovedkontor

Postboks 5685 Sluppen
7485 Trondheim
Telefon: 73 80 14 00

NINA Oslo

Gaustadalléen 21
0349 Oslo
Telefon: 73 80 14 00

NINA Tromsø

Framsenteret
9296 Tromsø
Telefon: 77 75 04 00

NINA Lillehammer

Fakkeltgården
2624 Lillehammer
Telefon: 73 80 14 00

www.nina.no

Sammendrag

Lodberg-Holm, H.K., Gelink, H.W. & Krange, O. 2015. Friluftslivet og ulven. Markabrukeres meninger om ulvene i Østmarka - NINA Rapport 1192. 42 s.

Dette er den andre rapporten fra prosjektet «Vill ulv i urban skog» som handler om hvordan brukere av Østmarka ser på ulveflokkene som har slått seg ned der. Målsettingen har i bred forstand vært å studere hva folk som bruker marka, mener om ulven; hvilken kunnskap de har, meningsnyanser og meningsammenhenger. Og å vurdere i hvilken grad ulvene påvirker informantenes friluftsliv i dette populære friluftsområdet. Rapporten er basert på kvalitative intervjuer av 48 informanter som bedriver ulike friluftaktiviteter i Østmarka, og er delt i to deler. Den første delen omhandler informantenes bruk av marka, kunnskap om ulvene, ulvenes plass i marka og hvordan ulvene fremstilles i media, historier og rykter. Del to beskriver informantenes oppfatning av ulvekonflikter, deres meninger om opphavet til slike konflikter og oppfatninger av hvordan ulvekonflikter bør håndteres.

Østmarka ligger i Akershus fylke og omfatter kommunene Oslo, Lørenskog, Rælingen, Enebakk og Ski. Marka byr på varierte naturopplevelser og friluftaktiviteter året rundt og er et svært populært friluftsområde med mer enn 110 000 friluftslivsutøvere årlig. I 2012 slo et ulvepar seg ned i Østmarka og har siden reproducert og dannet en ulveflokk.

Informantene i undersøkelsen er regelmessige brukere av Østmarka og alle uttrykker at marka er svært viktig for dem. De bruker marka på måter som både engasjerer dem og gir dem ulik kunnskap om naturen. Basert på dette kan informantene deles inn i to grupper; hardcore-friluftsliv og friluftsliv-light. Informanter blant begge friluftslivsgruppene uttrykker et positivt syn på ulv ut fra en opplevelse om at ulvene hører til i naturen og har rett til å være i Østmarka. Blant hardcore-friluftsliv argumenteres det likevel med at Østmarka er økologisk uegnet for ulv på grunn av den begrensede størrelsen og reduserte bestander av hjortevilt. De deler en oppfatning om at ulvene snart vil vandre ut av området, men er i prinsippet ikke negative til ulv til tross for potensiell negativ innvirkning på deres eget friluftsliv. Friluftsliv-light mener i større grad at Østmarka er velegnet økologisk sett siden ulvene allerede har etablert seg, og forventer derfor at ulvene blir værende. Mange av disse informantene synes ulvene er et spennende og eksotisk innslag i marka, og at ulvene ikke påvirker deres eget friluftsliv i særlig grad. Noen av friluftsliv-light informantene opplever likevel Østmarka som uegnet basert på en menneskesentrert argumentasjon der området først og fremst er et friluftsområde, og ulvene kan komme i konflikt med friluftsliv og husdyrhold i marka.

Informantene vi kaller hardcore-friluftsliv har gjerne mye kunnskap om ulvene og produserer selv kunnskap ved å observere spor av ulvene i Østmarka. Noen av disse markabrukerne er skeptiske til kunnskap presentert av både forskere og historier fortalt av andre markabrukere. Friluftsliv-light har typisk langt mindre kunnskap om ulvene, og flere har en holdning om at dette ikke angår dem i særlig grad. De har likevel i større grad tillit til kunnskap presentert fra offisielt hold, og til en viss grad også tillit til historier som blir fortalt av andre markabrukere. Selv om media er en av hovedkildene til informasjon om ulvene blant friluftsliv-light gruppen, blir media også kritisert av begge grupper for å fremstille ulvedebatten i Norge som svært polarisert og konfliktfylt.

Det er få som opplever at ulvene påvirker deres bruk av marka, men flere tror at andre grupper kan oppleve konflikt med ulvene. Typiske konfliktområder i Norge som ble brakt opp er sauehold, hund, barn og frykt, og dette er også temaer som informantene har klare formeninger om i relasjon til Østmarka. Informantene har to ulike grunnoppfatninger om hvordan de mener ulvekonflikter oppstår og hvordan de bør håndteres. Disse grunnoppfatningene består av de som mener at ulvene er opphav til konflikt, og de som mener at konfliktene er menneskeskapte. Informanter som mener at ulvene er opphavet til konflikt, mener som regel også at menneskelige interesser bør gå fremfor ulvene. De er dermed mer positive til forvaltningstiltak som kontrollerer og begrenser ulvebestanden for å sikre menneskelige interesser, men også for å opprettholde selve

balansen i naturen. I kontrast mener informanter med grunnoppfatningen at ulvekonflikter er menneskeskapte at konflikter enten er sosialt konstruerte eller forårsaket av menneskers manglende evner til å tilpasse seg naturen. Disse informantene er mer negative til inngripende forvaltning av ulvene og mener heller at menneskene burde tilpasse seg ulvenes nærvær i marka.

Inndelingen av gruppene hardcore-friluftsliv, friluftsliv-light, og også inndelingen i grunnoppfatninger om ulvene er årsak til konflikt eller at ulvekonflikter er menneskeskapte, gir innsikt i hvordan ulik bruk av marka og forskjellige grunnforståelser av naturen påvirker informantenes meninger om og holdninger til ulv. Til tross for disse meningsnyansene er informantene generelt positive eller nøytrale til Østmarkaulvene, og det er lite som tyder på at ulvene har en negativ innvirkning på informantenes friluftsliv på det tidspunkt når intervjuene ble utført.

Hanna Kavli Lodberg-Holm
Henriette Wathne Gelink
Olve Krange, olve.krange@nina.no

Abstract

Lodberg-Holm, H.K., Gelink, H.W. & Krange, O. 2015. Outdoor recreation and the wolf. Recreational forest users' opinions about the wolves in Østmarka recreational forest. - NINA Report 1192. 42 pp.

This is the second report from the project "Wild Wolf in Urban Forest" which focuses on how people using the Oslo forest area Østmarka for recreation view the wolf pack that has settled there. The purpose of the report is to explore knowledge, associations and nuances of opinions towards wolves among recreational users in Østmarka, and to study how the wolves affect the informants' use of this popular recreational area. This report is based on qualitative interviews with 48 informants who are engaged in different outdoor recreational activities in Østmarka. The report is divided into two parts, where the first part discusses the informants' recreational use of Østmarka, knowledge about the wolves, whether the wolves belong in this nature area, and how the wolves are portrayed in media, stories and rumours. Part two describes the informants' perceptions of conflicts with wolves and causes of such conflicts, as well as opinions concerning different management techniques that can be applied to mitigate conflicts.

Østmarka is located in Akershus County and extends into the municipalities Oslo, Lørenskog, Rælingen, Enebakk and Ski. This nature area offers a variety of nature experiences and outdoor activities all year around, and is a very popular outdoor recreation area with more than 110 000 visitors annually. In 2012, a pair of wolves settled in Østmarka and have since reproduced and established a wolf pack.

The informants interviewed in this report are regular users of Østmarka and they all express that this nature area is very important for them. They use the area in different ways, which influence their engagement and knowledge of nature. The informants can therefore be divided into two main groups; *Hardcore-friluftsliv* (*Hardcore outdoor-recreation*) and *Friluftsliv-light* (*Outdoor recreation-light*). Informants from both recreational groups express positive attitudes towards the wolves based on a feeling that the wolves belong in nature and have an inherent right to stay in Østmarka. Hardcore-friluftsliv informants nevertheless describe Østmarka as ecologically unsuitable for wolves due to its limited size and relatively small populations of ungulates. They share a belief that the wolves soon will migrate out of the area, but are not in principle negative towards wolves in that their own recreational use of the area could potentially be negatively affected. Friluftsliv-light on the other hand shares a perception that Østmarka probably is suitable since the wolves have already settled, and therefore expect the wolves to persist. Many of these informants think the wolves constitute an exotic and exciting new element in Østmarka and that the wolves do not influence their own recreational use much. Some of the Friluftsliv-light informants still believe that Østmarka is unsuitable based on a human centred argument that the area is mainly a recreational area, and the wolves may come in conflict with recreational use and livestock husbandry practices.

Hardcore-friluftsliv informants typically have extensive knowledge about the wolves and also produce their own knowledge by observing signs of the wolves in Østmarka. Some of these recreational users are sceptical towards the science presented by researchers and stories about wolves presented by other recreational users. Friluftsliv-light users on the other hand, have typically less knowledge about the wolves and many feel that the wolves do not really concern them. To a larger extent they trust official information about the wolves and to a certain degree also knowledge conveyed by other recreational users. Media is the main source of knowledge about the wolves for the Friluftsliv-light users, but both groups also criticize the media for presenting the wolf debate in Norway as very polarized and conflict oriented.

Few informants experience that the wolves influence their own use of the area, but many believe that other user groups could experience conflicts with wolves. Typical areas of conflicts in Norway that were brought up during the interviews relate to sheep, dogs, children and fear, and the

informants clearly have opinions about these matters in relation to Østmarka. There are two main perceptions among the informants in regards to how they believe conflicts with wolves arise and how they should be dealt with. These perceptions include those who feel that the wolves themselves cause conflicts and those that think wolf conflicts are created by people. Informants that believe conflicts are caused by wolves argue that human interests should come before the wolves' needs. They are therefore more positive towards invasive management to control and limit the wolf population to accommodate human interests, and argue that such management maintains the very balance of nature. In contrast, informants who believe people create conflicts with the wolves argue that wolf conflicts are either socially constructed or due to human inability to adapt to nature. These informants are more negative towards invasive management of the wolves and rather believe that people should adapt to the wolves' presence in the area.

The division between Hardcore-friluftsliv and Friluftsliv-light as well as the two main perceptions on whether conflicts are caused by wolves or created by people, contributes to our understanding of how different use and perceptions of nature affect informants opinions and attitudes towards wolves. In spite of these differences, the informants are generally positive or neutral towards the Østmarka wolves, and there is little evidence to suggest that the wolves have a negative influence on the informant's current outdoor recreation.

Hanna Kavli Lodberg-Holm
Henriette Wathne Gelink
Olve Krange, olve.krange@nina.no

Innhold

Sammendrag	3
Abstract	5
Forord	8
1 Innledning.....	9
2 Østmarka	11
2.1 Bruk av Østmarka	11
2.2 Sauehold i og rundt Østmarka.....	11
3 Metode	13
4 Friluftslivet og ulvenes plass i Østmarka	15
4.1 To distinkte grupper: Hardcore-friluftsliv og friluftsliv-light	16
4.2 Kunnskap om Østmarkaulvene	17
4.3 Ulvenes plass i Østmarka	19
4.4 Østmarkaulvene i media, historier og rykter.....	21
5 Mennesker eller ulv som opphav til konflikt?	24
5.1 Ulv som opphav til konflikt	25
5.2 Ulv som opphav til konflikt – syn på forvaltning	27
5.3 Menneskeskapte konflikter	29
5.4 Menneskeskapte konflikter – syn på forvaltning	36
6 Konklusjon	40
7 Referanser	41

Forord

Denne rapporten er del av et større forskningsprosjekt fra Norsk institutt for naturforskning (NINA) med tittelen «Vill ulv i urban skog». I forbindelse med at et ulvepar slo seg ned i Østmarka utenfor Oslo i 2012 ble en undersøkelse av folks holdninger i de omkringliggende kommunene og blant friluftslivsutøvere i Østmarka igangsatt. Målsettingen var å undersøke hva folk som bruker marka mener om ulvene. Henriette Wathne Gelink og Hanna Kavli Lodberg-Holm er masterstudenter ved Institutt for naturforvaltning på NMBU, og dette prosjektet var en del av deres studier, som et fritt emne høsten 2013 og våren 2014. Prosjektet ble veiledet av forsker Olve Krange ved NINA og professor Jon Swenson ved NMBU. Rapporten er en omarbeiding av oppgaven som Wathne Gelink og Kavli Lodberg-Holm leverte til vurdering ved NMBU

Oslo, september 2015
Olve Krange

1 Innledning

Gjennom snart tretti år har vi hatt årlige ynglinger av ulv i Norge, men det er mer enn 200 år siden hovedstadsbefolkningen har hatt stasjonære ulver i sitt nærområde. Frem til 1800-tallet fantes det ulv i Østmarka, men siden har det kun vært registrert streifdyr i området (Reiso 2002). Vinteren 2011/2012 ble det bekreftet at minst en ulv hadde tilhold i Østmarka (Wabakken et al. 2012), og påfølgende vinter 2012/2013 ble det registrert et ulvepar og vellykket yngling i Østmarka (Wabakken et al. 2013). Bilder fra viltkamera viste at det antagelig dreide seg om fire valper (Rovdata 2013). Etter høsten 2013 ble ulvetispa ikke lenger registrert av verken viltkamera eller DNA-prøver, og det ble mistenkt at hun var død. Sommeren 2015 ble det igjen registrert et valpekull med minst 2 valper i Østmarka. Disse valpene kan muligens være avkom av alfahannen og datteren fra 2013 (Rovdata 2015). Sommeren 2015 ble 50-55 sau og lam drept av ulv i Enebakk kommune (Killerud 2015, personlig kommunikasjon), og DNA-prøver viser at alfahannen fra Østmarka har vært involvert (Fylkesmannen i Oslo og Akershus 2015b). Skadefellingstillatelse ble søkt hos Fylkesmannen i Oslo og Akershus (2015a), men ble avvist, og dette vedtaket ble senere klaget inn til Miljødirektoratet (2015) hvor det også ble avvist.

Her skal det handle om folks meninger om ulven i Østmarka og hvordan den er forbundet med folks erfaringer og faktiske bruk av marka. Vi har snakket med folk som bruker Østmarka til ulike former for friluftsliv, om hva de mener om ulven de deler skogen med. Hendelsene som er beskrevet over, har ført til økt diskusjon om Østmarkaulvene i media og kan ha påvirket folks meninger om ulvene i dag. Intervjuene som denne rapporten er basert på, ble utført sommeren og høsten 2013, og i hvilken grad folks holdninger har endret seg i lys av denne siste utviklingen, er dermed uvisst.

Gjennom mer enn femten år har samfunnsforskere ved Norsk institutt for naturforskning (NINA) studert rovviltkonfliktene i Norge (se for eksempel Bjerke og Kaltenborn. 2003, Bjerke og Kaltenborn 2000). Metodisk har forskningen fulgt to spor, store kvantitative spørreundersøkelser i (ofte nasjonalt) representative utvalg og studier basert på kvalitative intervju og feltarbeid.

Den siste store nasjonalt representative spørreundersøkelsen ble gjennomført høsten 2010. 4000 personer, hvorav 1000 bodde i områder som har store rovdyr, svarte på en lang rekke spørsmål om rovdyr og natur. Studien viser blant annet at folk som er bosatt i byer, og særlig i Oslo, oftere er positive til rovdyr, sammenlignet med folk som bor i mer rurale rovdyrrområder. Men den viser også at de store rovdyra har tilhengere både i byen og på landet. For eksempel sier 16 % av informantene som bor i rovdyrrområdene at bjørnebestanden bør øke, og 52 % kan godta den som den er (Tangeland, Skogen og Krangle 2010). Vi finner samme mønster når vi spør om politisk fastlagte bestandsmål (Krangle, Tangeland og Skogen 2011). I en lignende undersøkelse fant meningsmålingsbyrået Synovate at blant de som selv oppgir å ha ulv i nærheten av der de bor, vil 15 % ha flere ulver i sitt nærområde, mens 44 % svarer at antallet er passe (Dalen, 2011). Flere spørreundersøkelser viser med andre ord at oppfatninger om rovdyr er varierte også i områder som har rovdyr, selv om relativt mange der ønsker reduksjon av bestandene. Basert på forskning kan vi si at rovdyrkonflikter til en viss grad er konflikter mellom bygd og by, men at det også finnes holdningsforskjeller mellom folk på bygdene.

Også folks meninger om ulven i Østmarka er studert med spørreundersøkelser som metode. Våren 2013 og servinteren 2014 spurte vi 1400 personer (900 fra bydelene Alna og Østensjø i Oslo og 500 fra Enebakk og søndre deler av Rælingen) om hva de mener om ulven som har slått seg ned i Østmarka. Blant folk som bor rundt Østmarka, er det flere tilhengere enn motstandere av å ha ulv i marka. Oppslutningen om ulven er større i de to oslobydelene enn i Enebakk og Rælingen: I osloutvalget er 60 % fornøyd med å ha ulven der, 17 % er nøytrale og 21 % liker det ikke. I Enebakk/Rælingen er det 45 % som liker at ulven er tilbake, 15 % er nøytrale og 40 % er misfornøyd med ulvesituasjonen (Skogen og Krangle 2013b). Det vi ser her, er en komprimert utgave av forskjellene mellom urbane og rurale områder som er funnet i de landsdekkende undersøkelsene. Det er flere som er positive til ulven i urbane områder, men også på bygda er det ganske mange som ikke har noe imot den. En sammenligning av tallene fra 2013 og 2014

viser at lite forandret seg i folks oppfatninger om ulven. Mer detaljerte sammenligninger av de to undersøkelsene finnes i rapporten NINA-rapport 1193.

Studien som rapporteres her, har en kvalitativ innretning og temaet er meninger om eller holdninger til ulvene i Østmarka, blant folk som bruker marka til friluftslivsformål. Innenfor den kvalitative samfunnsforskningen om rovdyr i NINA, har konflikter om rovdyr og særlig motstand mot ulv vært et hovedfokus. Et sentralt funn har vært at rovdyrkonflikter handler om mye mer enn rovdyra i seg selv og problemene de skaper. Selv om dette budskapet er enkelt og ganske opplagt, står det i kontrast til tolkningene som har fått dominere i politikk og forvaltning, hvor rovdyrkonfliktene oftest blir forklart som konflikt mellom beitenæringene og rovdyra. For det første, og egentlig selvsagt, er rovviltkonfliktene sosiale konflikter. Det er snakk om motsetninger mellom mennesker, som har motstridende meninger om rovdyr. For det andre har det vist seg at motstanden mot rovdyr var utbredt i grupper som ikke har noe med landbruket å gjøre. Det innebærer at rovdyrkonfliktene får næring fra mer enn de konkrete problemene rovdyra skaper. Motsetningsforhold som ganske allment gjør seg gjeldende i det norske samfunnet, har betydning for rovdyrkonfliktenes utvikling og karakter. Mer generelle motsetninger mellom by og land og mellom sosiale grupper henger sammen med rovdyrkonfliktene og forsterker dem. En grunn er at rovdyra for ganske mange symboliserer urban dominans over rurale områder. I møte med trusselen fra en *ytre fiende* står man gjerne skulder ved skulder i forsvaret av det man har felles. I Østerdalen har rovviltkonfliktene for eksempel kraft til å forene på tvers av gamle skillelinjer, sånn som mellom store skogeiere, sauebønder og lokal arbeiderklasse. På ganske ulike måter er dette grupperinger som ser sitt liv og sin livsstil som truet av veksten i rovdyrbestandene. I tillegg har de det til felles at de er sterkt berørt av generelle økonomiske, sosiale og kulturelle forandringer som endrer bygde-Norge i raskt tempo, forandringer som uavhengig av rovdyr situasjonen utfordrer deres levemåte og gjør den vanskeligere. Dermed framstår rovdyrvernet som enda et ledd i anslaget mot bygdene. Rovdyrbestandene øker samtidig som raske strukturendringer forandrer den norske landsbygda. Mange identifiserer makta bak begge utviklingstendensene med nøyaktig de samme, sentrale myndighetene og deres kumpaner, eller sagt på en annen måte; byen og det urbane (Skogen & Krange 2003).

Empirien i denne rapporten er intervjuer med folk som har det til felles at de bruker Østmarka til friluftsliv. Østmarka-ulvene er en uvanlig ulveflokk, ved at den har tilhold så tett på en stor by. Vi kan ikke forvente at de vanlige konfliktdimensjonene er så tydelig til stede som i eksemplene fra Østerdalen. Forskningen om de varierte meningene folk har om ulv handler ikke bare om konflikter mellom ulike sosiale grupper. Et like viktig tema har vært hvordan meninger om ulv henger sammen med ulike *sosiale konstruksjoner* av natur.

I en studie fra Trysil viste Skuland & Skogen (2014) at folk uavhengig av hva de ellers mener om ulv oppfatter den som et *vilt* dyr. I tillegg så de at ulike grupper tilskriver det samme landskapet ulik mening og at det er med på å prege folks mening om ulvens plass i Trysilnaturen. Folk med tilknytning til tradisjonelle former for ressursutnyttelse, som landbruk og jakt, så gjerne på naturen som et brukslandskap, en ressurs som skal brukes gjennom skogbruk, utmarksbeite og jakt. Skogsområdene i Trysil er med andre ord ikke villmark, og det ville dyret ulv hører liksom ikke hjemme der. Videre viste studien at folk med tilknytning til en mer urbane kultur typisk verdsetter villmark eller uberørte natur høyt og beskriver den som et naturlig autentisk landskap. Av denne landskapsforståelsen følger det at mennesker ikke bør sette spor etter seg i naturen, og friluftaktivitetene deres innebærer sjeldent høsting av naturressursene. Villmark er den ypperste form for natur, og ulven som sees som et prominent symbolet på villmark, hører selvsagt hjemme her (Skogen et al. 2013a; Skuland & Skogen 2014).

Begge disse perspektivene, både det som handler om konflikt, og det som handler om ulik landskapsforståelse, har inspirert denne studien. Men situasjonen i Østmarka er ganske annerledes enn ellers i landet. Det viste seg ganske raskt at vi måtte utvikle nye kategorier for å begrepsfeste variasjonen i meninger om ulven i Østmarka. De presenteres lenger ned i teksten, men først litt bakgrunnsinformasjon.

2 Østmarka

Østmarka naturområde utgjør en del av Oslomarka og ligger sørøst for Oslo, i kommunene Oslo, Lørenskog, Rælingen, Enebakk og Ski og dekker et areal på mer enn 250 km². Marka er svært kupert med lett skogkledde åsrygger og tettere skog, samt myr og torvutbredelse mellom åsryggene (Sverdrup-Thygeson, Erikstad og Stabbetorp 2009). Sørøst i marka ligger Østmarka naturreservat, som utgjør 12,5 km² og er Østmarkas første og største naturreservat. Reservatet ble etablert i 1990 og er sammen med Ramstadslottet naturreservat en viktig del av verneplanen for Oslomarka. Østmarkas Venner er en frivillig organisasjon med ambisjon om «å bevare Østmarka som friluftss og rekreasjonsområde, og vil støtte arbeidet for et mangesidig sports- og friluftsliv» (Saghaug 2002, s. 2). Sammen med Turistforeningen, Naturvernforbundet og Oslo og Omegn Friluftsråd, har Østmarkas Venner fremmet et ønske om å omgjøre deler av Østmarka til nasjonalpark. En nasjonalpark kan sette restriksjoner på hogst, bygg- og veiutbygging, motorisert ferdsel og bruk av sykkel, og dermed beskytte det biologiske mangfoldet og bidra til at Østmarka også i framtiden kan gi gode rekreasjons- og friluftslivsopplevelser (Ellingsen 2013).

2.1 Bruk av Østmarka

Østmarka er et av de mest populære naturområdene for folk i Oslo-området, og undersøkelser fra 2002 viser at det årlig er mer enn 110 000 som utøver friluftsliv i Østmarka (Saghaug 2002). Det omfattende sti-, løype- og veinettet benyttes hele året både hverdag og helg. Selv om Østmarka er godt benyttet av beboere i randsonen, benyttes marka også hyppig av folk ellers i Oslo og Akershus. Parkeringsplasser rundt marka fungerer som de viktigste innfartsårene til Østmarka, og turstier og preparerte skiløyper som starter her leder ofte mot markastuene og hyttene. Skiforeningen, Enebakk IF, Lørenskog Kommune, Rælingen Kommune, Oslo Kommune og Markaskolen for Skiforeningen har ansvar for oppkjøring av skiløyper i Oslomarka, og på fine vinterdager kjøres det opp om lag 100 ulike skiløyper i Østmarka hvor en del også er lysløyper (Skiforeningen 2015). Naturreservatene tillater bruk av kano og kajakk, og slik ferdsel har blitt en populær aktivitet blant markabrukerne. Østmarka har store vann, små tjern og elver som gjør det mulig å ferdes med kano og kajakk nesten fra en ende av marka til den andre. De mange grusveiene og stiene er også svært populære for syklistene, og sykkelgruppen Østmarka IL arrangerte i 2012 det første sykkelrittet i Østmarka. Østmarka er også populært for de som driver med hest, selv om det er ulovlig og ferdes med sykkel eller hest i naturreservatene. Oslomarka Trekklubb ble grunnlagt i 1938, og de 200 medlemmene bedriver både hundespennkjøring og snørekjøring på egne oppkjørte hundekjøringsløyper om vinteren (Oslomarka Trekklubb, 2015). Rausjømarka Jeger- og Fiskeforening, Enebakk Jeger- og Fiskeforening og Rælingen Jeger- og Fiskeforening er etablerte jaktforeninger og har løyve til å jakte småvilt og rådyr, mens Rausjømarka Jeger- og Fiskeforening også jakter elg (Samuelsen og Asakskogen 2009). Tradisjonelt benytter en del jegere i Østmarka drivende jakthund under småviltjakt (Jacobsen 2014). Golf er en annen populær aktivitet rundt marka, og i randsonen av Østmarka ligger Østmarka Golfklubb, Losby Golfklubb, Grønmo Golfklubb og Krokhol Golfklubb (Norges Golfforbund 2015). I tillegg driver folk i Østmarka med et stort mangfold av andre friluftaktiviteter.

2.2 Sauehold i og rundt Østmarka

Skogbeite i Østmarka ble innført i 1982/83, og siden har et variert antall storfe og sau beitet i Østmarka (Storbråten 2015, personlig kommunikasjon). I følge landbruksrådgiver Gjerstad (2015, personlig kommunikasjon) ved Regionkontor Landbruk (det lokale landbrukskontoret for Oslo, Nittedal, Rælingen, Skedsmo og Lørenskog) søker de fleste sauebønder i Norge om produksjonsstøtte. Blant de fem kommunene som inngår i Østmarka var det 31 søkere i 2014. Sammenlagt utgjør dette støtte for omlag 750 sauer. Derimot er det få sauebønder som er tilknyttet Østmarka direkte. Seniorrådgiver Storbråten (2015, personlig kommunikasjon) hos Fylkesmannen i Oslo og Akershus meddeler at det i hovedsak var tre sauebønder som brukte Østmarka til

utmarksbeite beitesesongen 2012 og at dette utgjorde omlag 200 sauer og lam. Før ulvene etablerte seg i Østmarka var samtlige sauer på utmarksbeite om sommeren, men da innenfor et nettinggjerde med omkrets på 13 km, som utgjør ca 13000 da. Området som er inngjerdet eies og driftes av Akershus fjellbeitelag og grunneiere i området. Storbråten (2015, personlig kommunikasjon) skriver videre at grunnet ulvens tilstedeværelse i Østmarka valgte saueiere fra beitesesongen 2013 å ha beitedyra på hjemmebeite. Dette ble gjennomført etter dialogmøter og samtaler mellom beitebrukerne og Fylkesmannen. Saueierne ble informert om at de ville få kompensasjon for å flytte dyrene hjem, og bli prioritert med FKT tiltak (forebyggende og konflikt-dempende tiltak) til oppsett av rovviltavvisende gjerder. De mest berørte sauebøndene tilhører Enebakk kommune, og her ble det satt opp fire rovviltavvisende gjerder for sau og lam på hjemmebeite i 2013 (Killerud 2015, personlig kommunikasjon). I Enebakk Kommune ble 3-4 sau drept/skadet i august 2012 og ytterligere 2-3 sau i juni 2013.

Killerud (2015, personlig kommunikasjon) skriver at 13 gårdbrukere i Enebakk kommune søkte om produksjonsstøtte i 2015 og at dette utgjorde per 31. juli 2015 omlag 678 sau/lam. I løpet av beitesesongen 2015 ble ca 50 – 55 sau/lam i Enebakk Kommune drept/skadet av ulv (Killerud 2015, personlig kommunikasjon). Tap av sau i Enebakk kommune i 2015 er fordelt på fem gårder, hvor ulv i to av tilfellene trolig har forsert rovviltavvisende gjerder ved å komme seg under nederste strømtråd (Storbråten 2015, personlig kommunikasjon). De resterende angrepene skjedde på sau inngjerdet av mindre sikre gjerder. Killerud (2015) meddeler at enkelte beboere i området også driver med hobbysau og at hobbydrifere ikke har grunnlag for å søke produksjonsstøtte eller motta rovvilterstatning.

3 Metode

Denne rapporten er basert på kvalitative intervjuer av friluftslivsutøvere i Østmarka. Intervjuene ble utført i perioden 10. august 2013 til 11. november 2013. Målsetning var å kartlegge holdninger og meninger blant friluftsbukere om de nyetablerte ulvene. Rapporten supplerer en kvantitativ undersøkelse utført ved Norsk institutt for naturforskning der 1400 personer i kommunene rundt Østmarka ble intervjuet våren 2013 og senvinteren 2014, og er den andre publiseringen fra prosjektet «Vill ulv i urban skog: En undersøkelse av lokalbefolkningens meninger om og holdninger til ulven i Østmarka». Målsettingen med å benytte kvalitative metoder er å gå dypere inn i meningssammenhengene som folks holdninger til ulvene i Østmarka inngår i, og undersøke i hvilken grad holdningsforskjeller har sammenheng med ulike bruk av marka. Slike kvalitative metoder har ikke som målsetning å kvantifisere ulike holdninger. I stedet er målsetningen å fange opp variasjonen i de meningene som eksisterer «der ute». Holdninger som relativt få uttrykker, får dermed betydning på linje med holdninger uttrykt av flertallet.

Intervjuene ble utført på ulike steder i Østmarka i ferier, helger og hverdager, og områdene ble i hovedsak oppsøkt til fots eller med kano. De fleste av intervjuene ble utført ved markastuene der turgåere samles for å raste og kjøpe kaffe og boller, men informanter ble også oppsøkt i mindre tilgjengelige deler av marka langs stier, på bålplasser og ved teltplasser. Kano ble benyttet til å oppsøke informanter langs større vassdrag og ved mindre tjern, elver og på øyer. Informantene ble tilfeldig valgt blant markabrukere som var til stede i marka, men i områder med mange potensielle informanter forsøkte vi å intervju ulike typer markabrukere med hensyn til alder, kjønn og type frilftsaktivitet. De fleste var turgåere, ettersom de er lettere å få i tale enn syklist, ryttere og joggere. For å inkludere flest mulig frilftsaktiviteter ble noen informanter forhåndskontaktet gjennom foreninger og organisasjoner. Ikke alle svarte på henvendelsen, men Østmarka Golfklubb, Østmarkas Venner og Øslomarka Trekkhundklubb ble oppsøkt i forbindelse med deres klubbstevne, årsmøte og medlemsdugnad. Alle potensielle informanter som ble spurt om å delta i undersøkelsen, var villige til å delta, med unntak av to par som ikke ønsket å delta på bakgrunn at de aldri hadde vært i marka tidligere og ikke hadde hørt om ulvene. Vi sitter igjen med et utvalg av informanter som representerer en stor variasjon i friluftslivsaktiviteter.

En intervjuguide dannet grunnlaget for intervjuene, og informantene ble oppfordret til å snakke fritt om de introduserte temaene og til selv å ta opp ulike emner. Intervjuguiden ble forandret to ganger i tråd med erfaringer gjort underveis, men hovedtemaene forble uendret. Alle intervjuene ble tatt opp med diktafon og senere nedskrevet som direkte sitater. Sitatene som er gjengitt i rapporten har blitt redigert noe for lesbarhetens skyld. Setninger som kan identifisere informanten eller andre personer, i tillegg til setninger som inneholder informasjon irrelevant for temaet, har blitt fjernet. Hvert intervju ble utført med to intervjuere til stede. Antallet informanter varierte fra en person til seks personer, men de fleste intervjuene ble gjort med kun en eller to informanter. Lengden på intervjuene varierte fra 10 minutter til en halv time, og totalt ble det utført 30 intervjuer av til sammen 48 informanter. I tillegg har vi vært til stede på to offentlige informasjonsmøter om ulv i regi av Foreningen Våre Rovdyr på Sandbakken våren og høsten 2013. Alle intervjuene ble nedskrevet ordrett fra diktafonopptakene og danner grunnlaget for analysen. Analysen legger vekt på både å finne hovedmønstre og trender i meningene, men også å få frem meningsnyanser blant informantene.

Flere potensielle utfordringer ved metoden og utføringen av intervjuene kan nevnes. Blant annet inkluderer undersøkelsen kun markabrukere som oppholdt seg i marka etter at ulvene var etablert. Vi kan ikke utelukke at markabrukere som føler sterk frykt for ulv, ikke har blitt intervjuet fordi de ikke lenger benytter seg av marka. Denne gruppen kan derimot inkluderes av de kvantitative undersøkelsene utført i kommunene rundt Østmarka. Målet for denne undersøkelsen var å oppsøke informanter som på nåværende tidspunkt benytter marka. Hvorfor andre potensielle markabrukere ikke benytter marka, faller utenfor målsetningen for denne undersøkelsen. Flertallet av markabrukere ble intervjuet i nærheten av markastuene, mens færre ble oppsøkt i mindre tilgjengelige deler av marka. Ubalansen representerer trolig ganske godt den generelle fordelingen av friluftsbukere i marka. Representativitet i tallmessig betydning er dessuten ikke et mål

for undersøkelser av vår type, men heller at variasjonen i meninger blir representert. Vi har intervjuet 48 personer, av begge kjønn og ulike aldersgrupper mens de benyttet Østmarka til rekreasjon på svært ulike måter. Alt i alt regner vi med at vi har fått fram et bredt spekter av de meningene om ulv som finnes blant folk som bruker Østmarka til friluftslivsaktiviteter.

4 Friluftslivet og ulvenes plass i Østmarka

Den første delen av rapporten omhandler informantenes bruk av Østmarka, kunnskap om ulvene, syn på ulvenes plass i Østmarka og oppfatninger av hvordan ulvene fremstilles i media, historier og rykter.

Informantene uttrykker stor glede over friluftslivet og å komme seg ut i naturen, uavhengig av hvor hyppig de selv bruker marka og på tvers av ulike former for friluftsliv. Naturopplevelsen de får i Østmarka, blir ofte beskrevet som å gi ro i sjelen, være et sted for stillhet, og for å komme unna en travel hverdag. Noen informanter forklarer at å ta med seg barn i marka er viktig for å gi dem grunnleggende verdier og for å føle nærhet til naturen. Gleden over å ha et naturområde tilgjengelig blir også lagt stor vekt på både blant lokale brukere og markabrukere fra det større Oslo-området.

Informant 43: *Jeg går mye turer i Østmarka, for jeg har Østmarka rett utenfor stuedøra mi. Det blir litt sånn spredt i forhold til været, og om jeg har lyst til å gå en tur. Så da bruker jeg Østmarka. Marka er veldig viktig. Det er muligheten å komme ut i marka, stillheten. Det er nydelig, deilig. Det å kunne være for seg selv eller gå tur sammen med noen andre. Det trenger ikke bare være tur i Østmarka, men tur generelt. Jeg syntes det er det fineste, bare komme seg ut.*

Intervjuer: *Hvor viktig er det med tilgjengelighet til marka?*

Informant 47: *Jo, jeg synes det er veldig viktig, særlig nå etter jeg kan jakte hjemme. Får fylt dagene med hyggelige ting uten å måtte sette deg i bilen og kjøre flere timer. Eller å ta deg fri for å få lov til å være ute. Og det er undervurdert, du kan få sånne drypp hele tiden da. Tenker kanskje mer på de med småbarn og at det blir en naturlig del av hverdagen egentlig. Å få et naturlig forhold til å bruke marka og fiske, hvor ting kommer fra.*

Informantene bruker marka svært ulikt og til forskjellige tider til aktiviteter som gåturer, jogging og sykling i hverdagen og lengre turer med familie og venner i helger eller ferier. De bruker marka både for å søke stillhet og til trening, men også til sosialt fellesskap med familie og venner. En gruppe menn på guttetur i marka uttrykte humoristisk viktigheten av marka for det sosiale fellesskapet og for å komme tilbake til grunnleggende verdier i menneskets forhold til natur.

Informant 20: *Formålet med turen er egentlig å dyrke det mannlige fellesskap rundt bålet. Bålet var det sosiale samlingspunktet lenge før tv'en, i tusenvis av år har menneskene samlet seg rundt bålet som den sosiale settingen og løst verdensproblemene. Det sto klart i invitasjonen om at vi møtes rundt bålet, og menn har jo siden steinalderen lært å lage mjød og blande honning og vann og drikke seg fulle rundt bålet og fortelle skrånhistorier.*

De fleste av intervjuobjektene bruker Østmarka regelmessig og uttrykker at naturen er viktig for dem. Betydningen av Østmarka som et friluftsliv- og rekreasjonsområde fremhever viktigheten av å undersøke i hvilken grad de nyetablerte ulvene i marka påvirker denne bruken. Østmarka beskrives av informantene som et unikt område sammenliknet med andre naturområder på grunn av tilgjengelighet, men også grunnet villmarkspreget og stor variasjon av landskapstyper.

Intervjuer: *Hvordan vil du beskrive Østmarka som naturområde?*

Informant 18: *(...) Jeg mener at det er det mest unike område i Oslo-omheng og i et større område enn det også. Østmarka er så kupert, når du går en tur så skjer det så mye og du rekker ikke å kjede deg, hvis du er interessert i natur da. Og hvis du går fra vest til øst eller omvendt så er det så kupert at vi regner timer og ikke kilometer når vi går, sånn som man gjør på fjellet. (...) Utrolig spennende og du kan gjemme deg helt bort i reservatet og ingen vet hvor du er og du kan gå på mer trafikkerte ruter hvis du er litt usikker.*

Den store variasjonen i landskapet beskrives som en viktig faktor som gjør Østmarka egnet for svært forskjellige friluftslivsaktiviteter. Østmarka beskrives både som friluftsliv- og rekreasjonsområde, men også med innslag av villmark der man kan gå i timevis uten å møte andre mennesker.

Mangfoldet av ulike landskap og innslag av uberørt natur nevnes som viktige elementer av informantene. Spesielt naturreservatene som er beskyttet mot hogst betegnes som særegne områder som verdsettes høyt hos en del av informantene.

Informant 22: *Når vi gikk gjennom reservatet så var det jo veldig mye, det er jo veldig fint der da (...). I reservatet er det så mye uberørt natur, det er supert altså. Det ser annerledes ut og det er litt annerledes og det er det som er kult. Den følelsen å komme seg litt utenfor. (...) Det er så kupert her at det er vanskelig å drive flatehogst, så derfor har skogen fått stått uberørt. Og inni det reservatet, det område som allerede eksisterer, det lille området, er det en helt fantastisk trolsk stemning. Når du kommer ned ved Mystersvarttjønn så ser du at skogen har stått uberørt i mange hundre år og trærne har falt og det er mye mer biologisk mangfold enn du har andre steder. Så det er fantastisk og kunne gå der å se at trefall som ligger der har fått sopp og råtnet opp. Du får en helt annen følelse av urskog og villmark enn du får andre steder. Det er viktig og det er viktig for hele det biologiske mangfoldet å ha uberørt skog. (...)*

Naturreservatene i Østmarka nevnes av flere informanter som viktige villmarksområder, der man får en annerledes naturopplevelse enn i andre natur- og friluftsområder. Reservatene gir disse informantene en opplevelse av urskog, og biologisk mangfold blir nevnt som en viktig komponent. Forslaget om å etablere en ny nasjonalpark som vil omfatte store deler av Østmarka, betraktes som positivt av alle informantene under den forutsetning at det ikke begrenser friluftslivet i området, men heller hindrer andre eksterne trusler som utbygging og hogst. Holdninger til forslaget om nasjonalpark illustrerer viktigheten av friluftslivet for informantene i Østmarka.

4.1 To distinkte grupper: Hardcore-friluftsliv og friluftsliv-light

De generelle vurderingene av Østmarkas natur som mangfoldig, spennende og egnet til ulike typer rekreasjon er noe alle informantene deler. Samstemmigheten om dette er utvilsom, men de som bruker marka til rekreasjon er også svært forskjellige i sin friluftslivsutøvelse. To ganske ulike grupper av friluftslivsutøvere utpekte seg i vårt materiale og disse har vi valgt å betegne som *hardcore-friluftsliv* og *friluftsliv-light*. Hardcore-friluftsliv inkluderer markabrukere som benytter seg av marka nesten daglig og ofte høster av markas naturressurser. Friluftsliv-light derimot bedriver friluftaktiviteter i Østmarka uten den samme dyptgripende interaksjonen med naturen og bruker marka generelt mindre. Gruppene er ikke like store. Den største andelen av informantene faller innenfor friluftsliv-light, mens de som hører hjemme i hardcore-friluftsliv utgjør et mindretall. Likevel bidrar denne inndelingen til å beskrive meningsvariasjoner mellom ulik bruk av marka, kunnskapsnivå og argumentasjon blant informantene.

Gruppen som defineres som hardcore-friluftsliv bruker ofte marka til lengre turer, hundekjøring, fiske og jakt. De føler sterk tilhørighet til Østmarka gjennom å tilbringe store deler av fritiden ute og ved å utnytte markas mange naturressurser. De uttrykker typisk en sterk relasjon til eller et eierforhold til marka og har mye kunnskap om markas geografi, flora og fauna. Hardcore-friluftsliv benytter andre deler av marka enn friluftsliv-light og verdsetter de mindre tilgjengelige delene av marka høyt. For hardcore-friluftsliv er friluftslivet i Østmarka i stor grad en livsstil og en viktig del av deres identitet.

Informant 25: *I og med at jeg bor her så bruker jeg marka veldig mye. Jeg jakter her, går mye på ski, fisker, krepser. Født og oppvokst her, så det er liksom min mark.*

Ut fra deres bruk av naturressursene og eierforhold til marka kunne man forventet at ulvene kan ha en negativ påvirkning på typiske hardcore-friluftsliv aktiviteter som jakt og trening av jakthunder. Intervjuene viser at disse informantene har et stort engasjement i problemstillingene ulvene skaper i Østmarka i forhold til friluftsliv- eller næringsaktiviteter, men at dette ikke nødvendigvis preger deres personlige holdning til ulv. Hardcore-friluftsliv utnytter selv naturressursene i marka og mener at mennesker har en viktig rolle for å ta vare på naturen gjennom hogst og jakt. Likevel, og kanskje litt overraskende, uttrykker de positive holdninger til de nyetablerte ulvene og mener

ulven også er en viktig del av naturen, som bør bevares selv om de kan komme i konflikt med deres eget friluftsb bruk

Friluftsliv-light bruker ikke marka like aktivt, og i mindre grad til friluftaktiviteter som involverer høsting av naturressurser. Deres friluftsliv inkluderer aktiviteter som gåturer, bading, sykling, golf og jogging. Mange bor gjerne lengre unna og oppsøker marka mest i forbindelse med dagsturer i helger og ferier. De benytter gjerne stiene, golfbanene eller grusveiene til treningsaktiviteter og familieturer. Friluftsliv-light gruppen bruker i liten grad marka til å utnytte naturressursene og opplever selv at de setter få spor etter seg i naturen. Noen av dem driver med typiske hardcore-friluftslivaktiviteter som jakt og hundetrening, men da i en annen del av landet og i kortere perioder i året. De har også mindre kunnskap om floraen og faunaen i Østmarka sammenliknet med hardcore-friluftsliv, men deler likevel en sterk glede over å være ute i naturen og bedrive friluftaktiviteter. Friluftsliv-light legger ikke like mye vekt på å beskrive Østmarka som villmark, holder seg mest til stiene, benytter stiene i marka og verdsetter generelt områder som er tilrettelagt for friluftsliv. Innen denne gruppen finnes det også en stor variasjon av ulike holdninger til natur og ulv. Enkelte ser på menneskelig bruk av marka som det viktigste og ulvene som en potensiell trussel, mens andre ser på ulvene som et spennende og eksotisk innslag. Hovedandelen av dem er positive til den nyetablerte ulveflokk, men de er generelt mindre engasjert i spørsmål om ulv, og flere uttrykker at ulvene i Østmarka ikke påvirker deres bruk av marka i særlig grad.

Det er klare forskjeller mellom de to gruppene når det kommer til aktiviteter de bedriver i marka, men verdier og meninger om natur varierer på tvers av denne gruppeinndelingen. Hardcore-friluftsliv og friluftsliv-light skiller seg ikke i særlig grad fra hverandre i forhold til oppfatninger av naturen. Det er derimot et stort skille mellom gruppene når det gjelder kunnskap om ulvene og i argumentasjonen om ulvens plass i Østmarka.

4.2 Kunnskap om Østmarkaulvene

Alle informantene har hørt om de nyetablerte ulvene i Østmarka. I intervjuene forteller de at et ulvepar har slått seg ned i marka, og at det i løpet av høsten 2013 ble observert valper. Noen har også hørt historier om hunder som har blitt angrepet eller mennesker som har kommet over ulvespor i marka eller opplevd et direkte møte med ulvene. Informantenes hovedkilde til kunnskap er media eller historier fra andre markabrukere. Aviser kommer frem som en viktig kilde til informasjon, men også andre medier som radio og Facebook blir nevnt. Det er en sammenheng mellom de ulike gruppene i marka og den type kunnskap informantene har om ulvene. De som tilhører gruppa hardcore-friluftsliv bor gjerne i nærheten av marka og bruker området regelmessig og tilegner seg egen kunnskap ved selv å observere spor etter ulvene. Flere informanter blant friluftsliv-light uttrykker relativt liten interesse for ulvene, men har fått med seg informasjon om ulvene mer eller mindre tilfeldig gjennom media eller gjennom samtaler med andre markabrukere. Noen uttrykker at ulvene i marka egentlig ikke påvirker dem og deres friluftsliv, og at det er årsaken til at de ikke aktivt har oppsøkt mer informasjon.

Intervjuer: *Hva vet du om ulvene her i Østmarka?*

Informant 3: *Det er to som er ute i Østmarka, de har vært observert noen ganger, det er vel det. Det er informasjon fra avisene. Og folk som forteller at de har sett spor når de har gått på ski og sånn. Jeg har ikke sett spor selv og skal ærlig si at jeg ikke helt vet hvordan disse ser ut, også har jeg ikke fulgt så mye med når jeg har gått på ski.*

Fra hardcore-gruppa hørte vi at de gjennom flere år har gjort funn av ulvespor og elgkadavre i Østmarka, og de stiller seg tvilende til om ulvene faktisk er nyetablerte. Ved selv å observere spor har de en egen kilde til kunnskap, og de er mer kritiske til informasjon presentert fra offisielle hold og gjennom media. Hardcore-friluftslivgruppen opplever at den kunnskapen de får ved daglig å følge med på ulvenes bevegelser i lokalområdene er mer nøyaktig enn forskernes.

Informant 25: *Det jeg vet, var at det kom inn en enslig ulv og vi har jo sett ulvespor her før. Men den enslige ulven kom inn og da var vi ganske sikre på at det var flere ulvespor her enn den ene, men det var bare den ene som var observert. (...) Og da var vi fortsatt sikre på at det var mer ulv igjen her, dette var i fjor. Ulvespor ble observert om vinteren og da fikk vi beskjed om at det var to ulver. Og da fikk vi beskjed om at tispa hadde vandret inn etterpå, men vi var ganske sikre på at den tispa har vært her stund. Jeg sporer ganske mye. Og vi vet jo også at den vandrer mye over Øyeren og tilbake. Om det er enslige som kommer inn eller om det er de som er her, det vet vi jo ikke. Det er jo bare noen spor, men jeg har sporet mye.*

Intervjuer: *Kan det være behov for mer kunnskap om ulv?*

Informant 27: *Absolutt behov, for hvis du tar den historien med hunden min som var borte i 5 dager og ulveforskeren var hundre prosent sikker på at det var Østmarkaulven fordi han så det på ganglaget. Og selv om jeg skrev under på det innlegget på internett, at 'nei det der er bikkja mi, jeg så den akkurat i den perioden jeg var der på det vannet der han løp over'. 'Men nei, det var Østmarkaulven', og da tenker jeg hvis en ulveforsker ikke kan se forskjell på en 20 kg husky og en ulv, ja...*

Slike episoder reduserer tilliten til forskning blant hardcore-friluftsliv og gir en opplevelse av at deres lokalkunnskap blir ignorert. Flere hardcore-friluftsliv har også generelt liten tillit til nasjonal ulveforskning og opplever at det er mye hemmelighold om store rovdyr. De samme informantene opplever også mangel på respekt og at kunnskapen de kan bidra med, ikke utnyttes.

Intervjuer: *Opplever du at informasjonen fra forskerne ikke er korrekt?*

Informant 25: *Den er ikke korrekt og det har jeg også gitt tilbakemelding til SNO [Statens Naturoppsyn] om at jeg synes de kanskje kunne vært litt mer ærlige med oss som bor her. Vi ser jo sporene og vi sporer mye og er mye i marka, og når du bor nær marka og bruker den veldig mye så ser du jo veldig mye. Og vi får også vite mye av andre, så jeg tror nok vi er ganske godt informert. Fra dem som er tilhengere og de som er brukere.*

Hardcore-friluftsliv uttrykker at de selv har mer nøyaktig kunnskap om ulvene siden de bor i nærheten av marka og ofte benytter områder som er lite brukt av andre friluftslivsutøvere. Skepsis til den kunnskapen om ulv som forskere og forvaltere formidler, er ofte knyttet til en generell kritisk holdning til ulv, en sammenheng som er beskrevet i en rekke andre norske studier av ulvekonflikter (Skogen et al. 2013a). Interessant nok finner vi ikke denne sammenhengen blant våre informanter innenfor gruppen hardcore-friluftsliv. Det de har til felles med ulvemotstandere, for eksempel fra Østerdalen, er et ønske om økt respekt for den erfaringsbaserte lokalkunnskapen de har opparbeidet gjennom år med intensiv bruk av naturen. Ulike kilder til kunnskap om ulvene blant disse to gruppene av friluftslivsutøvere påvirker også deres syn på om ulvene passer inn i Østmarka.

Det er kanskje overraskende at en gruppe særlig naturinteresserte, som endatil liker ulven, gir uttrykk for liten tillit til den viltforskningsbaserte kunnskapen om rovdyr. Men funnet er en variant av et fenomen som har vært observert flere ganger i Norge. Både blant ulvemotstandere og tilhengere finnes det folk som har liten tillit til den offisielle viltforskningsbaserte kunnskapen om rovdyr (se for eksempel Skogen & Haaland 2001). Et kjennetegn for begge disse gruppene er at de består av folk som ligner informant 25, som ferdes mye ute, gjør sine egne observasjoner av naturen, snakker med kjenninger om det de ser og på det grunnlaget danner seg et bilde av situasjonen. Forskningen og forvaltningen har tradisjonelt ikke hatt særlig stor tiltro til slik «folkelig kunnskap», og folk fra begge sider av rovdyrkonfliktene kan fortelle historier om ikke å bli trodd når de for eksempel rapporterer ulveobservasjoner. Det er med andre ord snakk om et slags gjensidig mistillitsforhold. Forskning og forvaltning demonstrerer fravær av tillit ved ikke å ta folks observasjoner på alvor. Folk som hardcore-friluftsliv tror mer på det de selv har sett, etterlyser ærlighet og trekker forskningens innsikter i tvil.

4.3 Ulvenes plass i Østmarka

Informantene uttrykker for det meste en positiv eller nøytral holdning til at ulv har etablert seg i Østmarka, og i begge gruppene er den dominerende holdningen at ulvene hører til i naturen og har en selvfølgelig rett til å oppholde seg i Østmarka. Det finnes for øvrig også motargumenter i begge gruppene, og de har svært forskjellig argumentasjon om hvorfor Østmarka ikke egner seg for ulv. Hardcore-friluftsliv baserer sine motargumenter på økologiske argumenter, mens friluftsliv-light heller argumenterer med at ulvene kan komme i konflikt med menneskers bruk av marka.

Ingen av hardcore-markabrukerne er prinsipielt negative til ulv, men noen av dem tviler på at ulvene kommer til å forbli i Østmarka over tid. De beskriver ulv som en naturlig del av norsk fauna og mener at mennesker ikke bør bestemme hva som skal være i naturen. Hardcore-friluftsliv vektlegger områdets begrensede størrelse, mangelen på hogst og reduserte viltbestander som hovedårsaker til at ulvene antagelig ikke vil overleve i Østmarka over tid. Ved å betegne Østmarka som økologisk uegnet har de en litt annen begrunnelse for sin skepsis mot ulvens tilstedeværelse enn friluftsliv-light, som mener Østmarka er uegnet på grunn av konflikter med nærings- og friluftslivsaktiviteter.

Intervjuer: *Egner Østmarka seg for ulv?*

Informant 26: *Nei, jeg tror ikke det er livsgrunnlag for den, det er for lite. Jeg tror de vandrer ut herifra, går ut over Dalefjeringen og den veien og utover Øyeren og trekker inn i de store skogsområdene som ligger mot Sverige. Skogen blir jo ikke hogget nå, det er den 'policien' Oslo kommune har som eier områdene. Når de hogget før var det jo svære flathogster og mye elg. Nå er det ikke matgrunnlag for elg heller inni her, så det er veldig lite elg, i forhold til hva det var. Så grunnlaget for at ulven skal kunne greie seg, foreløpig er det kanskje greit for det er så mye bever. Han tar jo bever også, men etter hvert, jeg tror ikke det blir noe svær flokk, kanskje det er et par som etablerer seg og blir her, men etter hvert så blir det jo for lite mat for dem.*

Informant 16: (...) *Området er jo så lite og reviret til en ulv krever jo et forholdsvis stort område. Den vil begrense seg selv og gjerne trekke østover der den kommer fra. Flere ulvestammer i Østmarka, det tror jeg ikke, det vil vel bare være en stakkar som rusler rundt her og der.*

Ifølge hardcore-friluftsliv vil ulvenes tilstedeværelse i marka være kortvarig eller naturlig begrense seg til ett eller to individer. De regner med at ulvene vil vandre ut av området innen kort tid. Friluftsliv-light har ikke en like klar oppfatning om Østmarka egner seg for ulv økologisk sett, men mange er av den oppfatning at hvis ulvene først har slått seg ned, finnes det antagelig tilstrekkelig vilt i Østmarka til at de vil overleve.

Informant 31: *Jeg syntes det er allright. Jeg har ikke noe imot å ha dem her. Det vil ikke i det hele tatt endre mitt bruk. Jeg tenker ikke noe særlig på det. Jeg er ikke noe redd for dem. Jeg føler de har rett til å være her. Dyrene er en del av naturen og har jo rett til å være her.*

Informant 11: (...) *Jeg synes bare det er spennende. Tror ikke ulven er noe farlig for mennesker likevel.*

Informant 12: *Ikke her så lenge de er så få. Det er nok skog her og nok dyr til at den klarer seg uten å angripe oss.*

Informant 11: *De har ikke noe sau eller sånn her heller.*

Informant 12: *Du har masse rådyr og hva heter det, sånne elg, og mye vilt.*

Slike uttalelser fra friluftsliv-light gruppen reflekterer en oppfatning om at naturen ordner seg selv og at mennesker bør blande seg inn så lite som mulig. Å fjerne ulvene når de først har slått seg ned i Østmarka, ville være å blande seg inn i naturen, noe som ikke er ønskelig for flere av disse informantene. De samme informantene har en klar oppfatning om at ulv hører hjemme i norsk natur og at mennesker bør tilpasse seg å ha ville dyr i sine omgivelser.

Intervjuer: *Hører ulven hjemme i norsk natur?*

Informant 14: *Ja, det tenker jeg. Det er jo fra gammelt av så var det jo ulv her så det er jo litt derfor jeg tenker at den hører hjemme her, og det er ikke sånn at vi mennesker skal kontrollere alt. Vi må leve sammen med alt i naturen, vi også må tilpasse oss og ikke bare de som skal tilpasse seg våre behov. Det er litt sånn jeg tenker.*

Informant 41: *Jeg tror de skal få lov til å leve der de hører hjemme. Det eneste er kanskje jegerne som tenker at de er farlig. Ulven skal jo leve i skogen, skal den ikke det? Så det er jo bra å ha litt ulv også. Det er bra at det finnes dyr, at ikke det bare er mennesker.*

Informant 43: (...) *Jeg mener vel egentlig at ulven er et dyr som hører til i den norske naturen. Fra gammelt av har den jo vært der og nå har den kommet tilbake igjen. Jeg tror den har blitt jaktet på en del år, så har den forsvunnet en del år og nå har den kommet tilbake igjen, kanskje. Ja, da hører den like naturlig til her som alt annet.*

I kontrast til hardcore-friluftsliv, ser flere friluftsliv-light på Østmarka som godt egnet for en ulveflokk ut fra en oppfatning om at ulvene vet best selv og ville ikke etablert seg hvis området var uegnet. Motargumentene i denne gruppen er heller relatert til potensielle trusler mot friluftslivet og næringer i marka. Noen informanter blant friluftsliv-light argumenterer med at Østmarka er uegnet fordi ulvene kan utgjøre en trussel for mennesker, husdyr og friluftslivet. En informant opplever at ulvene påvirker eget friluftsliv, mens flere informanter mener at ulvene kan påvirke andres bruk eller næringsaktiviteter.

Informant 39: (...) *Jeg syntes ikke ulven hører hjemme i Oslomarka hvor det er folk over alt, bestandig. (...) Der oppe, ved Langedrag, og innover der mot Rødungen der, er det ganske vilt og veldig stille, ikke så mange folk, så der kan de godt ha litt bjørn og litt ulv. Men ikke her rundt Oslo, ikke snakk om altså.*

Informant 15: *Det er klart de vil protestere, hvis det blir en etablert ulveflokk her så vil jo alle som driver med jakt og trening av hunder bli skadelidende, og de med husdyr og sauer de er jo sterkt imot ulver. Utvilsomt konfliktfylt at en del entusiaster skal bestemme at man skal ha ulv, mens mange av de som bruker marka ikke er interessert i det. Og man kan jo spørre hva er egentlig vitsen med å ha en ulv i Østmarka? Hva er fordelene med å ha en ulv her? Det er morsomt å kunne si at det er en ulv her, men det er jo ingen av oss som går her som kommer til å se en ulv. Det er jo en litt sånn dirigerende holdning fra enkelte hold at vi skal ha ulv. (...) Jeg er skeptisk fordi jeg mener at alle steder hvor sivilisasjonen har tatt over og man har begynt med husdyr så har man utryddet de ville dyrene. Det har vært en forutsetning for å kunne etablere seg og skal man drive med sau i Norge, så kan du ikke ha ulv i nærheten. Det går ikke, samme hva byråkrattene sier. Ulv er jo ingen truet art og kommer du bortover Russland, Finland og de Baltiske stater så er det massevis av ulver. Jeg har litt vondt for å forstå hvorfor vi skal ha ulv i Norge. Vi har jo omtrent utryddet den og hvorfor skal vi ta den tilbake igjen? (...)*

Ut fra denne holdningen er Østmarka uegnet for ulv rett og slett fordi det er et område med mye menneskelig aktivitet og med mange nærings- og friluftslivsaktiviteter som kan bli skadelidende. Underliggende ser vi også en oppfatning om at ulv hører til i større villmarksområder fjernt fra menneskelige bosetninger. Disse informantene beskriver Sverige, Russland, Finland og grenseområdene som bedre egnet for ulv, siden det her finnes sammenhengene skogsområder med færre folk. De som er mest negative til ulv i Østmarka argumenterer også med at så lenge vi har en skandinavisk ulvebestand, bør det ikke være nødvendig å ha ulv akkurat i Østmarka.

Likevel uttrykker både informanter blant friluftsliv-light og hardcore-friluftsliv at Oslo-området har et ansvar for å ivareta ulvene når de først har slått seg ned i Østmarka. Mange mener at ulvekonflikten i stor grad er en konflikt mellom by og distrikt, og at det derfor er positivt at folk i urbane områder får en opplevelse av å ha ulv i nærområdet.

Informant 20: (...) *Det er et nasjonalt ansvar og nå har ulvestammen kommet til Oslomarka og folk synes det er helt greit, det er ikke noe problem. Jeg er veldig for ulvestammen.*

Informant 7: (...) *Jeg tenker det er litt sunt for byboere å få det litt tettere innpå slik at vi kan få litt forståelse for de som vokser opp og ser på det som et problem. Det er lett for oss å avfeie problemet når vi ikke opplever det selv. Men nå kan vi ta litt stilling til hvordan vi opplever det egentlig. Hva vi syntes.*

Hardcore-friluftsliv og friluftsliv-light har ulike oppfatninger om ulvene passer inn i Østmarka, og om de vil forbli i årene fremover. Dette er i stor grad relatert til ulikt syn på Østmarka og dens egnethet som habitat for ulv. Friluftsliv-light ser på Østmarka som et stort område egnet for en ulveflokk rent økologisk, med unntak av de informantene som mener det er uegnet grunnet menneskelig bruk. Hardcore-friluftsliv derimot ser på området som økologisk uegnet for en ulveflokk grunnet den begrensede størrelsen på området og mangelen på vilt. En sterk tredje oppfatning som gjør seg gjeldende både blant hardcore-friluftsliv og friluftsliv-light informanter, er at ulven hører til i norsk natur og derfor bør forbli i Østmarka når den først har slått seg ned. Selv om det finnes meningsvariasjoner blant informantene, opplever de fleste informantene at de har et balansert syn på ulv, men at det blant andre markabrukere er mye diskusjon om Østmarkaulvene. Mange informanter har også et sterkt engasjement i hvordan ulvene fremstilles i media, historier og rykter som går i marka, og hvordan dette påvirker samspillet mellom mennesker og ulv.

4.4 Østmarkaulvene i media, historier og rykter

Et gjennomgående tema hos flere informanter er opplevelsen av at media fremstiller ulvedebatten som svært polarisert. I dette perspektivet beskrives media som en tilspisser av konflikten ved å presentere lite nøytral kunnskap om ulvene i Østmarka. Media blir av noen informanter beskyldt for å fokusere kun på konflikt og for å skape ubegrunnet frykt. Flere informanter uttrykker skepsis til medias framstilling av kunnskap om ulv og ulvekonflikter, men sier likevel at de henter mesteparten av informasjon om ulv derfra. Media har en viktig rolle som formidlere av kunnskap om ulv, men mange informanter er misfornøyde med kvaliteten på media som kunnskapskilde.

Informant 30: (...) *Jeg tror også at media i Norge ikke er spesielt fantastiske og at de lager historier, det vet vi alle. Den måten de rapporterer det på er ganske forferdelig. Det er på samme måte som de rapporterer om bjørn: hvem i Norge kommer noen gang til å møte på en bjørn i løpet av livet? Media gir folk et feil bilde. Jeg tror hunder er ganske farlige rundt mennesker, men folk tenker ikke to ganger når en hund kommer løpende mot deg på en sti. Men hvem vet, den hunden kan være mer farlig enn en ulv. Så jeg tror det handler om å kalkulere risiko og at folk må være mer observante i forhold til sine omgivelser. For noen hunder er mer farlige enn ulv. Det har vært mange situasjoner med det, men det ser ikke ut til at media henger seg så mye opp i det. Folk tror ulven kommer til å spise meg, men jeg har aldri lest om noen ulveangrep, så (...) Men når det kommer til befolkningen så tror jeg det handler om oppfatninger av risiko og relativ oppfatninger av risiko og det hadde vært bra å ha vitenskapelig statistikk og kunnskap til å støtte dette. Hvor mange ulveangrep har det vært? Hvor mange mennesker dør i ulveangrep? Hvor mange dør i bjørneangrep? Hvor mange dør i bilulykker? Slike ting, sammenligne dem. Som under svineinfluensaen; hvor mange døde egentlig av den i kontrast til hvor mange som dør på bilveien i Oslo? Det er det jeg tror.*

Informant 47: *Jeg synes [forskningen] er altfor lite synlig i mediene i hvert fall. Det burde kanskje vært mer balansert da, når det først skrives om ulv som har tatt noe, burde det ikke vært mer fakta der også? (...) Få frem litt, så bildet blir litt mer nyansert da. Så det ikke bare er den negative siden hele tiden.*

Et gjennomgående tema i intervjuene er at markabrukere snakker mye med hverandre om ulvene. Noen informanter forteller om rykter som gikk høsten 2013 om at ulvene var drept, enten ved ulovlig jakt eller ved forgiftning. Flere uttrykte usikkerhet om hva som egentlig hadde skjedd og om ulvene fortsatt befinner seg i Østmarka. Historier i media og blant markabrukere om sau og hunder som blir angrepet og drept vekker sympati hos mange informanter, selv om de fleste ikke selv føler seg direkte berørt. Informanter får også innsikt i andre menneskers utfordringer

med ulv gjennom media, og dette er med på å prege informantenes personlige holdninger til ulvene i Østmarka.

Informant 18: *Og det går rykter om at den har blitt skutt og at det har blitt brukt gift på den. Nå har det vært veldig stille da, men om det er på grunn av det eller om den har fått valper det vet jeg ikke. Så havnet den på viltkamera nå i mai og nå har det vært helt stille og hva som har skjedd vet jeg ikke.*

Informanter som uttrykker frykt for ulv trekker i større grad frem historier som viktige kilder til kunnskap om ulvenes farlighet som gjør dem skeptiske til å bevege seg ut i marka. Historier om møter mellom mennesker og ulv blir av disse informantene trukket frem som begrunnelse for at det er farlig å ha ulv i et så populært friluftsområde som Østmarka.

Informant 39: *Ja, for hvis man leser litt i historien så har jo ulven vært en redsel gjennom alle år. For før var det ulveflokker hvis du kom på ski over fjellet.*

Informant 38: *Å møte en ulveflokk er jo ikke så hyggelig, hvert fall ikke hvis de er skikkelig sultne.*

Informant 39: *Nei, ikke noe ulv i Oslomarka.*

Selv om flere informanter forteller at de lytter til historier fra andre markabrukere, er det langt vanligere at informantene har en kritisk holdning til slike historier. Skepsisen til historiene er særlig stor blant hardcore-friluftsliv. De avfeier dem gjerne som rene rykter som ikke er egnet til annet enn å skape negative holdninger og frykt for ulv. Enkelte informanter prøver å skape nye historier for sine barn, for å danne mer positive holdninger og redusere frykt. Flere trekker fram fortellinger som Rødhetten og Ulven og mener at de kan ha bidratt til å gi ulven et ufortjent negativt rykte og skapt en oppfatning om at ulv er farlig for mennesker. Informantene etterspør i stedet historier hvor ulvens reelle egenskaper blir fremstilt. Hardcore-friluftslivbrukere mener at ulvene er redde og skyr menneskelig aktivitet, og at den på lik linje med annet vilt trekker seg unna mennesker. Dette er også den dominerende holdningen blant friluftsliv-light, selv om det finnes en usikkerhet blant enkelte om ulvene vil oppføre seg slik i ulike situasjoner.

Intervjuer: *Hva bærer folks kunnskap preg av?*

Informant 27: *Det er skrekkehistorier. (...) Han begynte å snakke om i Russland der dreper ulven mennesker hver dag. Folk skal liksom komme ut med skrekkehistoriene hele tiden. De glemmer jo at den faktisk er en del av den norske faunaen.*

Informant 28: *(...)Ulven har jo vært i alle eventyr og skremsepropagandaen i århundrer. Det har jo alltid vært en eller annen skrekkehistorie og masse nedtegnelser av historier om ulv, hvor fæl og stygg den er liksom. (...) Det er jo bare av uvitenhet og de tror en ulv er en drapsmaskin som dreper alt den kommer over. Men det er jo ikke sånn den er, den er jo mer sky en noe annet. Det er jo derfor man sjelden møter på den også, eller ville dyr, de værder deg jo på lang avstand. (...) Jeg vet ikke mye om ulv jeg heller, men har i hvert fall lest meg opp såpass at jeg føler ikke at jeg er redd den. Om jeg skulle møte den så føler jeg at det bare hadde vært en pluss i boka, for å si det sånn.*

Informant 26: *Frykten må du gjøre noe med på barneskolen og slutte å presentere Ulven og Rødhetten som spiser bestemor og alt som er. Det er jo som henne [datteren til informanten] for eksempel, hun har jo vokst opp med Frøya og Fenris. Pappa må jo fortelle og lage eventyr om Frøya og Fenris hver kveld. Vi synes det er spennende og håper at vi en eller annen dag kan sitte ved et bål ved et vann og høre ulven. (...)*

Mange informanter opplever ulvedebatten som preget av manglende kunnskap og sterke følelser. Dette blir særlig uttrykt av hardcore-friluftslivbrukere som selv opplever at de har mye kunnskap om ulv og at de selv representerer en mer nøytral holdning. Noen informanter har større engasjement og meninger om selve ulvedebatten i Norge enn de har om ulvene i Østmarka.

Informant 25: *(...) Folk ser enten på det veldig sånn tantete, ulv er koselig å ha og sånn. Eller så har man de dere Hedmarks-tankene der ulven kommer og spiser mitt vilt, så den vil vi ha bort.*

Tror det er ut fra egoistiske tankeganger som styrer hva folk egentlig mener om ulv. Et myteomspunnet dyr som også fasinere folk, men også dem som er midt i mellom er veldig redde da. Tørr ikke å gå tur for ulven kan komme og ta meg, ikke sant. Jeg tror det er følelser som styrer det.

Informant 19: Jeg har en mening om ulvekonflikten, ikke så mye mening om ulven, men en mening om de som mener noe om ulven. Fordi jeg er så dritt lei, det er litt sånn som sigøynerdebatten, det er en sånn sak som splitter folk så veldig. Enten er du fan av ulven og da er det ingen problemer med ulven fordi den har ikke angrepet mennesker på 3 millioner år og bla bla. Eller så hater du ulven, og da er det, 'fy faen de spiser alle sauene våre og vi får jo nesten ikke pinnekjøtt til jul fordi alt blir spist av ulven'. Det er så lite nyansert syn på saken da.

Oppfatningen av en svært polarisert debatt preget av mye følelser gjør at flere informanter unngår å diskutere ulv eller ønsker å beholde en nøytral holdning. Dette gjelder spesielt hardcore-friluftslivbrukere som uttrykker positiv eller nøytral holdning til ulv, men kanskje befinner seg i miljøer som er preget av negative holdninger til ulv.

Intervjuer: *Hva har du hørt om ulvene?*

Informant 47: Det er fasinende, veldig, men det er sånn man ikke skal si så høyt da. Det er mange motstandere også. Jeg skjønner på en måte det også, samtidig så tenker jeg at de må få livets rett. (...) Ja, som jeg sa i stad, jeg snakker generelt lite om ulv fordi det er så innmari mange følelser vet du. Bedre å holde seg litt nøytral, for jeg ser begge sider av saken egentlig. Det er liten vits å hausse det opp mer, eller liksom stå på krava. Jeg koser meg i skogen jeg og bruker den, så det er ikke noe problem for min del.

De fleste av informantene er svært kritiske til hva de beskriver som en polarisert debatt og uttrykker at de selv har en mer nøytral holdning til ulv. Likevel beskriver også mange informanter at det oppstår konflikter i relasjon til Østmarkaulvene, og denne holdningen er gjerne basert på informasjon de henter fra media og andre markabrukere.

5 Mennesker eller ulv som opphav til konflikt?

Svært mye av den samfunnsvitenskapelige forskningen om ulv handler om meningsmotsetninger og konflikt. Grunnen er selvsagt at ulven er kontroversiell og at det som hovedregel oppstår konflikter når ulv etablerer seg. I vårt materiale ønsker de aller fleste informantene ulven velkommen. De ser likevel at ulv er et konfliktfylt tema i Norge, men har ganske ulike oppfatninger om hva konflikten skyldes. Dette kapitlet handler om informantenes vurdering av hva som forårsaker ulvekonflikter. Informantenes vurdering av konfliktenes årsak har, som vi skal se, betydning for hva de mener om forvaltning av ulvene.

Informantene har svært ulike oppfatninger om hvorfor ulvekonflikter oppstår. Ulv er åpenbart et engasjerende tema. Få informanter forteller at de selv opplever konflikt med ulvene i Østmarka, men en del informanter mener at andre grupper kan oppleve konflikter. Flere nevner de som driver med sau, har hund, er småbarnsforeldre og folk som generelt opplever frykt for ulv. Informantene som selv er småbarnsforeldre eller hundeeiere, forteller derimot at ulvene i Østmarka i liten grad skaper konflikt med deres bruk av marka. De få informantene som har opplevd direkte utfordringer ved ulvenes tilstedeværelse, for eksempel i sammenheng med hundehold, uttrykker heller at dette er noe hundeeiere selv må ta ansvar for. Blant våre informanter er det dermed lite sammenheng mellom grupper som kunne forventes å komme i konflikt med ulvene, og negative holdninger til ulvene.

Videre ser vi at når informantene blir oppfordret til å prate om ulvene i Østmarka, retter samtalen seg ofte raskt inn på ulvekonflikter ellers i Norge. Dette kan tyde på at informantene har mangelfull kunnskap om ulvekonflikter i marka, eller at informantene ikke betrakter ulvekonflikter i Østmarka som et aktuelt problem. Ulvekonflikter fra andre deler av landet eller andre land blir derimot brukt som eksempler på situasjoner som kan oppstå og som er svært uønsket for Østmarka. Informantene er også relativt samstemte i sine oppfatninger om at det er en øvre grense for antall ulv som kan tolereres i Østmarka. De fleste informantene godtar at dagens ulvepar har fått valper og at denne familiegruppen blir værende i Østmarka, men de er negative til at Østmarka skal huse en større ulveflokk eller flere familiegrupper. De argumenterer med at det kan øke konfliktnivået; flere mennesker vil støte på ulvene, utvikle frykt og flere sauer og hunder kan bli tatt. Selv om flere informanter er enige i at et økt antall ulv i Østmarka kan bli et fremtidig problem, har informantene ulikt syn på hvilke forvaltningstiltak som kan bidra til å redusere fremtidige konflikter.

Informantene ble oppmuntret til å dele sine meninger om hvordan ulvene i Østmarka bør forvaltes for å unngå konflikter i fremtiden, og vi nevnte flere forslag til forvaltningstiltak for informantene. Disse inkluderer både sosiale tiltak som kunnskapsformidling, og mer tradisjonelle forvaltningstiltak direkte rettet mot ulvene. Engasjement og kunnskap hos informantene om forvaltning av ulv i Norge og i Østmarka er svært varierende. Selv om flere forklarer at ulveforvaltning er et tema de har lite kjennskap til, uttrykker mange informanter meninger om ulike forvaltningstiltak når disse bringes opp som egne temaer.

Informantenes syn på konflikt kan deles inn i to grunnoppfatninger. En gruppe vurderer ulven selv som opphav til konflikt. En annen gruppe mener ulvekonfliktene er produkt av sosiale prosesser, er menneskeskapte. Man må merke seg at dette skillet ikke overlapper med inndelingen *hardcore-friluftsliv* og *friluftsliv-light*.

At ulvekonflikter er menneskeskapte, er utvilsomt den vanligste oppfatningen blant informantene. En variant av denne oppfatningen, som går ut på at konfliktene oftest er overdrevet og falske konstruksjoner, er også ganske utbredt. Mange av informantene mener at ulven har egenverdi og at forvaltningen først og fremst må bidra til at mennesker og samfunnet tilpasser seg at ulvene befinner seg i marka, for eksempel ved å tilpasse utøvelsen av friluftslivet. I kontrast mener noen informanter at ulven selv er opphav til konfliktene. Ut fra denne grunnholdningen vurderer de at ulvens nærvær må tilpasses menneskelige interesser. Informantene tillegger mennesker større egenverdi enn ville dyr og mener at samfunnet har ansvar for å opprettholde balansen i naturen

gjennom forvaltning og annen bruk av naturen. Folks interesser i Østmarka og velferden til markabrukere og husdyr representerer interesser som går fremfor ulvene ettersom det er ulvene som er opphavet til konflikt. Disse informantene mener ofte at ulvene bør kontrolleres og begrenses gjennom aktiv «hands-on» forvaltning. Folks meninger om årsak til konflikt og grunnoppfatning av naturen har dermed konsekvenser for folks syn på forvaltning av Østmarkaulvene.

5.1 Ulv som opphav til konflikt

Informanter som betrakter ulven selv som kilden til konfliktene, legger ansvaret på ulven når det oppstår konflikter for eksempel med sauenæringen. Dermed mener denne gruppen at mer kontroll av ulvebestanden er det viktigste virkemiddelet for å redusere ulvekonflikter med sauebønder. Husdyrhold fremstilles som viktigere enn å bevare ulvene. Enkelte informanter mener også det er greit å fjerne ulv i Østmarka og i Norge generelt for å tilrettelegge for sauehold. Det er flere nyanser innenfor denne grunnholdningen, og enkelte informanter som anser ulv som konfliktskaper, mener likevel at ulv kan ha en plass i norsk fauna. De mener at ulv hører naturlig til i Østmarka, men at det er viktig å finne en løsning hvor bøndernes interesser blir ivaretatt.

Informant 14: Men jeg har noen tanker om ulv sånn generelt og det er at de er en del av den dyrebestanden som må være her. Men samtidig er det viktig å skjerme de som driver med dyr, det er de jeg tenker på. Når man ser sånne litt tragiske bilder på tv der det er gått hardt utover saueflokkene og sånn, så gjør jo det noe med deg. Det gjør noe med dyrehelsen og med de som stiller med dyr og har det som levevei.

Videre uttrykker denne gruppen informanter at tap av hunder aldri var et problem før ulvene slo seg ned i Østmarka. Informantene mener at hundeeiere har rett til å bruke Østmarka og at ulvenes tilstedeværelse kan forhindre hundeeiere fra å bruke marka eller redusere deres naturopplevelse. Blant informanter som ikke er hundeeiere, er holdningene delte, og enkelte uttrykker stor bekymring for andre turgåeres familie- og jakthunder, og at de selv ikke ville ferdes i Østmarka hvis de var hundeeiere. Informantene oppfatter at ulvene i stor grad er opphavet til konflikt mellom ulv og hundeeiere, og betrakter derfor ulven som en trussel for ordinært friluftsliv med hund og den tryggheten hundeeiere alltid har erfart i Østmarka. Disse informantene vurderer dermed ulv som opphav til konflikter med hund på lik linje med konflikter med sau. Generelt viser informanter som ikke selv har hund, større bekymring for å ferdes med hund i et ulverevir, enn informanter som selv er hundeeiere.

Informant 11: (...) Du bør ikke ha ulv i nærheten av folk. Ville ikke slippe småunger og bikkjer løs oppi her, da kan de bli tatt. Selvfølgelig mister du bikkja di (...)

Informant 12: Hørte (...) fortelle om de som går mye på Ræling sida og de slipper ikke bikkja der lenger etter at ulven er observert her. Det er fordeler og ulemper med det.

Enkelte informanter som betrakter ulvene som roten til konflikt refererer til steder i Norge hvor folk lever med en større ulvebestand enn i Østmarka, og hvor konfliktnivået mellom mennesker og ulv blir vurdert som større. Det fortelles historier om mennesker som opplever frykt for at barn skal bli angrepet av ulv på skoleveien og i barnehagen. Det er tydelig at disse informantene mener at ulv i en del kommuner i Norge er et reelt problem og at ulv ofte beveger seg nær menneskelige bosetninger. Slike historier trekkes frem for å beskrive situasjoner som kan bli en realitet i og rundt Østmarka, og at dette kan øke frykten for ulv blant folk som ellers trives i marka. Flere av disse informantene mener det er uforvarslig å ha ulv i områder hvor det er mange barn fordi de er mer sårbare enn voksne, og ulven kan oppfatte dem som et lett bytte. I følge denne gruppen informanter har mennesker førsterett på bruk av marka, og ulvene betraktes som lite nyttig for mennesker.

Informant 39: Du vet, man har jo lest at ulv er i nærheten av sandkassene til ungene i utkanten av byen, og det er jo forferdelig.

Informant 38: *Og når man møter ulv på skoleveien så er det ikke akkurat særlig hyggelig. Om man sier at den ikke er farlig så vet man jo aldri.*

Informant 2: *Det er ikke så mange av dem, men hvis de hadde tusla rundt hushjørnet og vi hadde hatt småbarn så hadde det ikke vært så koselig det da.*

Informant 13: (...) *Borti Østfold så er det jo mange tragiske historier om ulven som har gått inn og tatt hunder i bånd til og med, og familier som er redde for å slippe skoleungene sine av gårde og så skal da en del av vårt samfunn bestemme at jo, det der får de tåle. For de får jo aldri noen ulempe av den ulven, men de menneskene som bor der det er ulv og som skal ha et næringsgrunnlag og småbarn osv. de reagerer negativt.*

Ifølge enkelte av disse informantene kan ulvene indirekte påvirke folks fysiske og mentale helse, ved å skape frykt og dermed gjøre at folk ferdes mindre i marka. Informantene forteller at mange småbarnsforeldre er engasjerte friluftsmennesker som ønsker å bruke Østmarka og andre naturområder for at barna deres skal vokse opp med naturen, verdsette den og føle seg trygg i skogen. Videre uttrykkes det at ulvene kan gjøre småbarnsforeldre mer usikre i naturen og kanskje hindre enkelte fra å bruke Østmarka. Det tolkes som at ulvene indirekte kan bidra til at barn oppholder seg mindre i naturen og at dette kan få barn til å utvikle et negativt forhold til naturen. Ifølge noen av disse informantene kan ulvene være en trussel for den grunnleggende kjærligheten mennesker har til naturen.

Informant 14: *Det jeg tenker på, jeg vet ikke men, hvis folk er redde for å bruke marka så, det er jo ganske tett befolket er i Osloområdet og det er viktig at folk bruker marka tenker jeg. Fremmer helse både psykisk og fysisk.*

Informant 12: (...) *Det er frykten liksom, og tenker på mange småbarnsfamilier da som ønsker at barna skal bli glad i naturen. Hvis frykten blir å møte en ulv så vil man kanskje unngå å ferdes i marka på sikt. I hvert fall hvis det blir mange og flere møter den og storyene går.*

Et fåtall informanter meddeler at ulvene direkte påvirker deres naturopplevelse i Østmarka negativt. Informantene viser stor sympati for andre markabrukere som føler frykt for ulv, og mener at dette kan bidra til å skape negative naturopplevelser for andre markabrukere og påvirke folks friluftsliv. For en av informantene fremstår frykten for ulv veldig reell, og informanten tør ikke lenger å ferdes alene i Østmarka. Ulvene i Østmarka har dermed en direkte påvirkning på informantens naturopplevelse i marka, og ulvene får informanten til å føle seg utrygg. På tross av frykt for ulv tror derimot informanten at ulvene også er litt redd for mennesker og at ulv fortrinnsvis bare angriper mennesker i spesielle situasjoner.

Intervjuer: *Hva synes dere om at ulven har etablert seg i Østmarka?*

Informant 39: (...) *det syntes jeg er skremmende. Jeg går jo veldig mye alene, (...) og da ville jeg ikke syntes det var morsomt å møte på ulv. Eller i det hele tatt å være redd for det. Det er dumt. Så jeg syntes ikke noe om ulv.*

Intervjuer: *Så ulven påvirker ditt bruk?*

Informant 39: *Ja, ja, ja, selvfølgelig. Jeg vil helst ikke gå alene. Og det gjorde jeg bestandig før. Jeg gikk på nye stier og nye veier og fant meg frem og tenkte at den stien fører et eller annet sted hen og det er bare å gå. Så jeg går ikke alene. Jeg er ikke redd i den forstand, men jeg syntes ikke det er noe hyggelig.*

Intervjuer: *Hvilke situasjoner er det du bekymrer deg for?*

Informant 39: (...) *Jeg regner jo med det at ulven er litt redd meg også. Men man vet jo aldri om man kommer overraskende på noen unger eller et eller annet sånt. Det er jo ikke bra. Jeg har ofte tenkt at man ofte burde ha en stokk eller noe sånt når man går alene innover.*
Informant 38: *Så lenge ulven er frisk så skyr den vel folk, men hvis noen skulle bli syke så er det vel litt farligere. Foreløpig påvirker ikke ulven mitt bruk. Det gjør den ikke. For jeg er jo av den oppfatning at hvis man skal ha ulv noen steder så passer Oslomarka ganske bra da, det er verre der det er masse sau og sånne ting.*

Informant 39: (...) *Jeg syntes ikke ulven hører hjemme i Oslomarka hvor det er folk over alt, bestandig. (...) hvis det kommer en mann til skade og bare ligger der så.. Kanskje ulven var nysgjerrig og det var blod og sånn. Sånne situasjoner kan jo oppstå. (...) Også barn som kan være på vidvanke for eksempel, det har jo hendt at barn har gått seg bort. Og da er det jo lite hyggelig å tenke på... Jeg er i hvert fall ikke noe glad for ulven i Oslomarka. (...) Hvis ulven er der så er den der, og er den ikke der så går vi trygt, så enkelt er det egentlig.*

Et fåtall informanter viser stor misnøye med at ulveparet i Østmarka har fått valper. Dette kan tolkes som en generell misnøye med at ulvene i Østmarka får lov til å bli værende, og en opplevelse av at større ulveflokker utgjør større fare for mennesker. Videre forteller disse informantene at de har lite kunnskap om ulv og at de egentlig ikke helt vet hvorvidt store ulveflokker er farligere for mennesker. Noen informanter meddeler også at det kan være negativt for ulvene når bestanden øker på et så lite område som Østmarka.

Intervjuer: *Har det blitt mer skummelt å ferdes i marka etter at ulveparet fikk valper og har blitt en flokk?*

Informant 39: *Klart det, det utvikler seg det, helt til en eller annen katastrofe skjer, da kanskje noen våkner.*

Informant 29: *Nå som det bare var to så er det begrenset hvor stort problemet er, men hvis det blir en 15-20 ulv her om en ti år, så blir det, eller begynner det kanskje å nærme seg et problem da. Vil jeg tro.*

Informant 48: *Men det blir vel ikke noe skummelt før det blir flere familier. Hvis det blir mye ulv, vil man jo komme lettere borti dem og de kan komme til ta flere husdyr. Når det er bare en familie så er det nok ikke noe farlig tenker jeg.*

Informant 4: *Personlig mener jeg at det kan godt være ulv her. Men hvis det blir en stor flokk så kan det bli problematisk. Hvis det blir for mange så vil de ferdes mer i tettbebygde strøk og da vil det bli mer problemer. Per nå så er det ikke noe problem for mitt bruk av Østmarka.*

Informant 44: *Et kull det holder jo fint, det greier seg. 2-3 ulvepar inni her, det blir for mye. (...) Hvis det går flere av de ulvene innpå her så er det jo mindre mat å få, og da kan dem jo trekke nærmere bebygde områder og da kan de vært farlige. For barn for eksempel kan de jo være farlige, unger som er ute på kvelden. La oss si rundt disse tider når det er mørkt, da kan det være farlig, det kan det. Da blir det jo stort ståhei. Det er sånn jeg tenker.*

Informanter som legger ansvaret for konfliktene på ulven selv, legger vekt på at ulv skaper utfordringer for hundeeiere og småbarnsforeldre, og spesielt hvis bestanden øker i fremtiden. Likevel er det svært få av dem som opplever at de selv føler seg utrygge i Østmarka.

5.2 Ulv som opphav til konflikt – syn på forvaltning

Informanter som mener at ulvene er opphavet til konflikt, mener at konflikter bør løses gjennom tiltak som retter seg direkte mot ulvene i form av det vi kan kalle «hands-on» forvaltning. Ifølge dette synet er ikke menneskelige inngripen bare viktig for å ivareta menneskelige interesser i marka, men også for å opprettholde selve balansen i naturen. Informanter med slike oppfatninger uttrykker i tillegg bekymring for at ulvebestanden i Østmarka vil øke, og mener at lovlig jakt kan være et fornuftig tiltak for å holde bestanden nede. Ulv blir i dette perspektivet sammenliknet med andre viltarter som bør kontrolleres for å holde bestanden på et akseptabelt nivå. Mange informanter tror at konfliktene vil øke dersom ulvebestanden øker, og det kan unngås ved hjelp av forvaltningstiltak som lovlig jakt. Disse informantene foreslår at enkeltindivider, særlig de som beveger seg nær folk, bebyggelse eller husdyr, bør tas ut. Noen hevder også at lovlig jakt kan være mer humant mot ulven enn å bedøve og flytte individer til et annet område.

Informant 43: (...) *Ja, så når det blir fellingstillatelse på ulv så blir det akkurat slik som de gjør med elgen og som de gjør med gaupen, at du har en viss kvote. Jeg mener at dyr skal være i skogen og hvis det blir for mange så bør de rydde litt ut da.*

Informant 3: (...) *Ulvens velvære er også viktig. Hvis ulven tar skade av å være for mange eller noe sånt så er det ikke et poeng å gjøre det. Da er det bedre å avlive eller drive jakt.*

Bruk av GPS-halsbånd eller radiomerking er det forvaltningsforslaget som skaper mest engasjement blant informantene. I intervjuene blir radiomerking til forskningsformål, eller for å publisere ulvenes posisjoner via nett slik at alle kan få tilgang, nevnt som forslag til fremtidige forvaltnings tiltak. Noen informanter mener at det kan være en god ide å radiomerke ulvene for å gi markabrukere oppdatert informasjon om hvor ulvene befinner seg. Informantene sier at det ville vært interessant å følge med på ulvene, og at dette kan bidra til å berike naturopplevelsen. Noen informanter nevner også at slik informasjon kan være med på å redusere frykt både hos dem og hos andre markabrukere. Utsagnene er preget av et ønske om å ha mer kontroll over ulvene for å kunne tilpasse eget friluftsliv.

Informant 41: *Radiomerking syntes jeg vi kan ha, slik at vi har litt kontroll på hvor de er. Tilgjengelig for alle. Hvis det kommer en stor gruppe hit så er det kjekt å vite hvis du sender ungen din ut, 10-11 år, på ski eller for å spille golf, så er det greit å vite hvis ulven leter i skogen her. Da er det ikke vits i å slippe ungene ut dit.*

Men ikke alle informantene er positive til radiomerking. Begrunnelsen om hvorfor informantene er negative til radiomerking, varierer ganske mye. En informant trekker for eksempel fram at radiomerking kan gjøre ulovlig jakt vanskeligere.

Informant 38: *Jeg vil helst ikke at ulven skal radiomerkes jeg. Ja, for da kan man jo bli kvitt dem.*

Intervjuer: *For da ville folk tatt dem?*

Informant 38: *Ja*

Intervjuer: *Og det vil du ikke?*

Informant 38: *Jo, altså, nei, altså. Det ville vært farligere å skyte en ulv som er radiomerket for da finner de alltid frem, men å skyte en ulv som ikke er radiomerket vil du aldri finne igjen. Og det forsvinner vel en del ulv på den måten.*

Informanter som ser ulvene som opphav til konflikt, er også mer negativt innstilt til konfliktdempende tiltak rettet mot markabrukere, som for eksempel kunnskapsformidling. En informant som selv opplever frykt for å møte ulv i marka, ser ikke verdien i økt kunnskap for å redusere frykt for ulv.

Intervjuer: *Kunne mer informasjon om ulven hjelpe deg?*

Informant 39: *Nei, jeg har levd så lenge så det er ikke så farlig. Jeg tror ikke det er noe informasjon som kunne hjelpe. Jeg tror ikke informasjon kunne ha hjulpet noen. Jeg tror at så lenge folk vet at det er ulver, så er det noen som ikke bryr seg om det og andre er litt er forsiktig. Så akkurat informasjon er ikke det viktigste, nei. De som har levd en stund vet jo noe om ulv. Vi har jo lest om ulv siden vi gikk i førsteklasse på folkeskolen og vet jo da hvordan ulven oppfører seg og hvordan den lever. Men vi har jo aldri vært plaget av ulv før eller hatt ulv så nære som vi har nå. Og mer og mer folk blir det jo.*

Intervjuer: *Ulveforskere prøver å ha informasjonsmøter om ulv; har du tiltro til noe av kunnskapen som kommer fra dem?*

Informant 39: *Hm, jeg behøver ikke så mye kunnskap, for hvis ulver er der, så er de der, og er de der ikke så går vi trygt, så enkelt er det egentlig.*

En annen informant som også beskriver at ulvene kan føre til konflikter med markabrukere, etterspør mer økologisk informasjon om hvorfor man bør ha ulv i Østmarka og i naturen generelt. Denne informanten mener ulvene er årsak til konflikter i marka og savner informasjon om hvilke fordeler det kan gi for mennesker og økosystemet å ha ulv i Østmarka.

Informant 16: (...) *Dere bør jo da satse på å prøve å informere befolkningen om hvorfor. Også dette at det er hyggelig å ha ulv her, det holder ikke, det synes jeg ikke er godt nok, men kan*

dere komme med en økologisk veldig god begrunnelse så tror jeg mange synes at det kunne være artig. (...)

Generelt er likevel informantene som ser på ulvene som årsak til konflikt mer kritisk til tiltak som retter seg mot markabrukere, som for eksempel kunnskapsformidling, og langt mer positive til tiltak som begrenser eller kontrollerer ulvebestanden. De mener forvaltning av ulvene er viktig for å bevare balansen i naturen og for at ulvebestanden skal holde seg sunn. Blant disse informantene er det en mer positiv holdning til lovlig jakt og radiomerking enn blant de informantene som mener at ulvekonflikter er menneskeskapte.

5.3 Menneskeskapte konflikter

De resterende informantene mener at ulvekonflikter enten skyldes menneskers manglende evne til å tilpasse seg naturen eller at ulvekonflikter er sosialt konstruert. De som betrakter ulvekonflikter som menneskeskapte, mener for eksempel at utfordringer som sauebønder kan oppleve med ulv, er en konsekvens av at sauedriften ikke er tilpasset en natur med store rovdyr. Sauebønder har derfor ansvar for å ivareta egne sauers sikkerhet gjennom driftstilpasning til et landskap også bestående av store rovdyr.

Informantene uttrykker derimot stor sympati for sauebønder og sauene deres og forstår at det kan være utfordrende å kombinere sauedrift og ulv. Ingen informanter ønsker at sau skal bli utsatt for ulveangrep, og enkelte informanter mener at ulvenes nærvær kan føre til økt stress hos sau. Mange informanter viser også stor medfølelse for sorgen sauebønder opplever etter tap av sau.

Informant 1: (...) et år tok ulven 35 sauer og det er ikke noe pent syn når ulven har bitt sauen i stykker. Så jeg skjønner at bøndene som har sauer er imot ulv.

Informant 17: (...) at den har tatt sau det er jo en kjensgjerning (...) har du sett en sau som er revet i stykker av ulv eller slått av bjørn, så er det vondt.

Informantene mener likevel det er mulig å utvikle gode løsninger for at ulv, sau, bønder og markabrukere kan sameksistere i Østmarka. De beskriver muligheter til å forhindre ytterligere tap av sau og at enkle tiltak har hatt suksess i andre europeiske land. Informantene mener dette er tiltak som ikke nødvendigvis vil påføre bønder store kostnader, men som likevel kan redusere tap av sau. Forslag til tiltak som kommer frem i intervjuene er hyppigere bruk av gjeter, gjeterhund og andre tiltak for å beskytte sauene.

Intervjuer: Hvilke konflikter tror dere kan oppstå nå som ulv har inntatt Østmarka?

Informant 6: Det er klart det kan bli konflikter hvis det blir mange ulver, men...

Informant 7: Men det er sikkert noen som hauser det opp da.

Informant 6: Jeg tenker det kan være folk flest som tenker at det kan være ubehagelig. Muligens de som driver med noe sauehold eller noe slikt. Jeg vet ikke om det er så mye av det her. Ja, det er klart at da må sauebøndene drive på en litt annen måte, tenker jeg.

Informant 23: Men jeg synes det er synd hvis vi skal utrydde rovdyrene, men samtidig skjønner jeg sauebøndene hvis de nå må gå til store kostnader for å gjerde inn områder eller sånne ting. (...) Det finnes andre tiltak sånn som hunder og gjeterhunder, og de koster ikke så mye heller. Det har fungert veldig bra i andre land og ulven i seg selv er jo kjempesky.

Videre hevder disse informantene at sauebønder har utviklet sin nåværende drift som en konsekvens av mangelen på rovdyr i Norge. De mener at sau på sommerbeite i utmark blir etterlatt uten regelmessig tilsyn og at sauene dermed blir enkle byttedyr for ulv og andre rovdyr. Noen mener at en slik praksis ikke samsvarer med det ansvaret sauebønder har ovenfor sine sauer. Enkelte informanter mener også at sau på utmarksbeite i seg selv er et stort inngrep i naturen.

Disse informantene etterlyser bedre tilpasningsdyktighet innenfor saueneæringen, hvor sauebønder godtar ulv i nærområdet og beskytter sauene bedre mot rovdyr. Det hevdes også at næringen avler frem saueraser med manglende ferdigheter til å bevege seg i naturen uten tilsyn og forsvare seg mot angrep fra rovdyr.

Informant 26: *Det er en veldig rar holdning vi har, og den beitepolitikken. Alle skal slippe dyrene ut i marka uten å se etter dem og sånne ting. Sånn særkultur, de skjøt jo alt som var igjen av rovdyr på midten og slutten av 1800 tallet, (...) for at de skulle kunne slippe dyra fritt.*

Informant 28: *Det er ikke så mange andre land der man slipper sauene rett utenfor døra og lukker døren og regner med at det går greit. (...) Jeg skjønner jo at det er en problematikk, men altså når du ser dyrefilmer når de filmer ville dyr, så går jo rovdirene alltid etter det svakeste leddet i en flokk. De tar jo aldri et friskt dyr i utgangspunktet og det er jo noe med det at når du da sier at en bjørn eller en ulv har skadet eller drept 10 sauer, så er det jo noe med det at sau løper i alle retninger og hyler og skriker, og fyker inn i busker og skriker og huier. Og klart for et rovdyr som på en måte sanser at den skal ta et svakt ledd, da har man plutselig mange som ligger rundt deg, og det er mye av grunnen til at de skader mange av disse sauene. De detter og de slår seg, roter seg inn i busker og brekker bein, og gud vet hva de gjør hvis de får en sånn ulveflokk eller en ulv eller bjørn etter seg. I gamle dager hadde de jo litt mer robuste sauer da, som holdt seg i nærheten og som var mer trent for å være ute. Den sauene vi har i dag er jo ikke bygget for å være ute i samme grad.*

Informantene som uttrykker misnøye med moderne saueavl, uttrykker også misnøye mot håndhevelsen av regelverket for rovdyrerstatningen. Enkelte mener også at bønder er villige til å utføre bedrageri for å motta rovvilterstatning. Det etterlyses mer oppfølging av søknader om rovvilterstatning og flere undersøkelser av døde husdyr i felt som angivelig skal være tatt av rovdyr.

Intervjuer: *Bør bøndene tilpasse seg litt?*

Informant 28: *Ja, jeg synes jo det altså, de klager jo over at sau blir borte eller spist og tatt av rovdyr, men det er jo også noe med det at bøndene får jo mye høyere erstatning for en sau som er tatt av rovdyr enn de som dør naturlig. (...) Det var jo noen bønder som ble tatt på fersken oppe i Trøndelag som hadde påstått at sau hadde blitt tatt av gaupe når de egentlig hadde dødd naturlig. Og de hadde brukt en syl for å se ut som hjørnetennene til en gaupe. Så de er jo utspekulerte og de lever jo av dette her, så det er klart at de vet jo hvor de skal få inn pengene. Det er jo så lite kontroller av det også, så det er noe med at det skal godt gjøres og bevises. Og når det er så mange sauer ute på beite så må jo en god del av dem bli borte eller dø naturlig. De detter og brekker beinet eller gjør et eller annet. Jeg synes i hvert fall man skal være litt mer moderat sånn at man ser mangfoldet i naturen.*

Informant 9: *Mye av problemet er at mange er langt forbi praktisk beskyttelse av egne dyr. Kan nesten mistenke noen bønder for bare å ha dyr for å fremprovosere; nå er ulven her, så slipp ut sauene. Eller bikkja, for hvis ulven angriper bikkja kan du skyte ulven lovlig, ikke sant.*

Hundehold framstilles i klar analogi til sauehold. Informanter som mener at ulvekonflikter er menneskeskapte, mener også at hundeeiere må ta ansvar for hundens sikkerhet og at hunder derfor i større grad bør holdes i bånd. De mener at ulvene ikke er en trussel for hunder i Østmarka så lenge de holdes i bånd og i nærheten av eier. Flere hundeeiere blant informantene er positive til ulv og lite bekymret for at egen hund kan bli angrepet av ulv når de selv har kontroll over hunden. Disse informantene gir også uttrykk for at det er relativt trygt for alle turgåere med hund å ferdes i Østmarka så lenge man tar enkle forholdsregler.

Informant 24: *(...) Innimellom slipper jeg hunden i skogen, men nå er jo hun en veldig gjeterhund så ho går jo på skoen min, så det er ikke noe fare, men du vet jo aldri. Jeg følger litt med da hvor ulven har blitt sett hen og hva man tror og sånn, men utover det så har jeg ikke så veldig standpunkt. (...) Jeg har jo ikke barn selv da, men jeg har hunden og man tenker jo på det når man går i skogen. Hun går jo 30 meter før hun snur, men likevel tenker man jo på det, og ting skjer jo.*

Selv om disse informantene mener hundeeier har ansvar for hundens sikkerhet i Østmarka, viser informantene likevel stor sympati og forståelse for hundeeiere som har mistet hunden sin i ulveangrep, og de forstår at dette er et følelsesladd tema for mange. Dette er en sympati som ikke ser ut til å være betinget av at man selv har hund.

Informant 17: (...) Jeg synes fryktelig synd på de jegerne som mister hundene sine og jeg føler veldig sterkt på det, men samtidig synes jeg det er en viss spenning med at det er ulv i område. De hører jo til i norsk natur.

Hundeeiere som selv er lite bekymret for sikkerheten til egen hund i Østmarka, forstår likevel godt at ulven kan oppleves som problematisk for andre hundeeiere. Flere mener at noen hunderaser er mer utsatt for ulveangrep enn andre. Dette inkluderer jakthunder som løper løs langt vekk fra eier og da spesielt jakthunder på los. Enkelte eiere av jakthunder meddeler at de tenker en del på ulvene og at de er litt engstelige for sikkerheten til hunden sin. En del velger derfor å ha hunden i bånd i stedet for å slippe den løs. Noen informanter forteller at det derimot kan være vanskelig for en del hundeeiere å holde hunden i bånd, spesielt hvis hunden er vant til å løpe løs, er av en rase som krever mye mosjon eller er udressert. Informanter som er eiere av slike hunder, opplever en viss risiko for at hunden kan bli angrepet av ulv, og at de selv har lite å stille opp med hvis de skulle blitt angrepet. Informantene mener videre at typiske familiehunder er mindre utsatt for ulveangrep i Østmarka. Selv om familiehunder gjerne også løper løs, holder de seg gjerne innen synsvidde.

Intervjuer: Er du bekymret i forhold til hunden din?

Informant 31: Jeg tenker kanskje litt mer på det, at den kanskje er litt mer utsatt. Han går veldig mye i bånd fordi han stikker av. Han er jo en jakthund så jeg må jo liksom ha litt kontroll på han. Jeg har han i bånd så lenge jeg føler for det, slik at han ikke stikker av.

Informant 14: Har tidligere hatt hund (...) Det var en buhund og når jeg gikk i skauen så tenker jeg en del på det med ulv, fordi jeg tenkte at hvis den ble angrepet hva gjør jeg da liksom? (...) Jeg slapp jo hunden løs når jeg gikk i skauen fordi jeg måtte ha den i bånd hjemme, fordi jeg hadde så dårlig dressur på den. Jeg var jo redd jeg skulle miste han og hvis han skulle bli angrepet så måtte jeg bare stikke eller gå. Jeg følte meg aldri redd for at ulven skulle angripe meg. Men jeg tenkte at hunden var så nysgjerrig, aktiv og pågående.

Studier av ulvekonflikter i Norge viser at jegere ofte er negative til ulv spesielt fordi de opplever at jakthundene deres er mer utsatt for ulveangrep (Skogen et al. 2013a). I våre intervjuer av informanter som også er jegere i Østmarka, kommer det derimot frem at de intervjuede jegerne er positive til ulvene og heller velger å tilpasse bruken av jakthund. Jegere blant informantene mener ulvene er en berikelse av naturen i Østmarka og mener at jegere og hundeeiere generelt må tilpasse seg et landskap med ulv for å unngå konflikt. Selv om jegerne blant informantene mener at mennesker har rett til å høste naturens ressurser, synes de også at ulv har en viktig rolle i naturen og at jegerne har ansvar for å tilpasse naturbruket sitt. Noen av disse jegerne foretrekker å reise til andre naturområder uten ulv for å praktisere jakt med løshund og for å unngå konflikter. Selv om informantene vi har intervjuet, er positive til å tilpasse deres jakt til de nyetablerte ulvene i Østmarka, kommer det også frem at de samme jegerne syntes det er uheldig at ulvene frarøver dem muligheten til å praktisere jakttraining med hund i marka. De jegerne vi snakket med, forteller også at ikke alle som jakter i Østmarka er like positiv til ulvene, og holdningene til ulv i jaktmiljøet kan derfor være mer variert enn det som kommer frem i våre intervjuer.

Informant 25: Jeg er litt sånn midt imellom og sånn er holdningen min også. Jeg er for mangfoldet i naturen, men jeg er jo såpass egoistisk at når ikke jeg kan slippe min jakthund utenfor stuedøren så synes jeg jo det er litt trist, skal innrømme det. Men jeg skjønner jo at det bare er en sånn egoistisk tankegang for meg, nå må jeg begynne å reise for å jakte. (...) Når hunden er på jakt så er jo de på jakt og da enser de ikke det som er rundt seg, og det er kanskje det som gjør at de blir tatt også, vil jeg tro. Ja, de leser ikke signalene fra en ulv som kommer inn i terrenget da eller hunden er inni dens terreng, eller hva jeg skal si.

Informantene som ser på ulvekonflikter som menneskeskapte, mener det alltid er hundeeiers plikt å ivareta hundens sikkerhet. De mener hundeeier må ha kontroll over sin hund både i urbane strøk og i naturen, og marka er ikke en frisone for å slippe hunden løs uten oppsikt. Det kan tolkes som disse informantene ønsker at hundeeiere tilpasser seg sine omgivelser og at hundeeiere som er imot ulv, overdriver konflikten mellom hund og ulv. En del sammenligner ansvaret en hundeeier har med ansvaret foreldre har ovenfor sine barn. I kontrast til informanter som betrakter ulv som årsak til utfordringene hundeeiere opplever, mener de førstnevnte informantene i større grad at ansvaret for å unngå konflikt ligger hos hundeeier selv og at en del konflikter kan unngås ved å holde hunder i bånd. De legger altså ansvaret hos hundeeierne, men har også stor sympati for dem som opplever ulveangrep på egen hund.

Informant 46: *Vi hadde jo hunden vår mye løs, så klart vi hadde tanker noen ganger at hun kunne bli tatt, alle har jo det, ansvar for å ta vare på det man har.*

Informant 47: (...) *Mange som ikke ønsker å bruke hunden, løshund, fordi de er redd for at den blir tatt. Mange som jakter elg og rådyr de vil ikke slippe hunden, samme med fuglejegerne. At folk er forsiktige det skjønner jeg godt da. Og så blir det hauset opp hver gang folk ser spor eller hører noe, fjæra som blir til ti høns. (...) Jeg har ikke hund selv så det er vanskelig for meg å gjøre en reel vurdering av det. Men igjen så tenker jeg at det er mange rare dyr vi har, og de tar jo ikke mennesker og det er få dyr de tar i forhold til hvor mange som er i Østmarka.*

Intervjuer: *Hvilke konflikter kan oppstå nå etter at det har kommet ulv til Østmarka?*

Informant 32: *Det er jo de vanlige konfliktene, med for eksempel...*

Informant 37: *Jakt og sånn*

Informant 32: *Ja, jakt og hund, spesielt hundehold. Det er jo det som er største som kan bli klinsj. Ulv og menneske er jo ikke noe problem, ulven er jo ikke aggressiv mot dem. Men jeg skjønner jo at det kan bli et problem hvis det kommer bikkjer som ikke er i bånd.*

Informant 37: *Ja, det er vel å ha hund i bånd det da?*

Informant 33: *Å opprettholde båndplikten, det er ikke så dumt å følge loven.*

Noen informanter som ikke selv har hund, mener at hundeeiere selv forårsaker konflikter. Disse informantene tror samtlige hundeeiere frykter at hundene deres skal bli offer for ulveangrep og at hundeeiere derfor er grunnleggende negative til den nyetablerte ulveflokk.

Informant 4: *Alle hundeeiere er alltid skeptiske til ulv.*

Et fåtall informanter viser liten eller ingen sympati for hundeeiere som mister hund i rovdyrangrep. Videre mener disse informantene at hundeeiere generelt bør tilpasse seg det området de ferdes i med hund, og at ferdsel i områder hvor det er ulv er intet unntak. Ulvens tilstedeværelse blir ofte beskrevet som hauset opp av media og i lokale historier, og dette er dermed med på å fostre frykten for at ulv kan angriper hunder i marka. Informanter som mener hundeeiere må tilpasse sitt friluftsbruk til en natur med ulv, mener som regel også at foreldre har ansvar for barns sikkerhet i Østmarka.

Informanter som mener at ulvekonflikter er menneskeskapte, uttrykker at barneforeldre har et overordnet ansvar for barnas sikkerhet og at dette ansvaret gjelder i like stor grad når de tar med seg barn ut i Østmarka som når de beveger seg i urbane omgivelser. Småbarnsforeldre som ble intervjuet, er som oftest grunnleggende positive til ulvene i marka og deler en oppfatning om at barn er trygge så lenge foreldrene følger med og holder seg i nærheten. Selv om småbarnsforeldrene vi har intervjuet, mener at andre foreldre ikke trenger å frykte at barna kan bli angrepet av ulv, har de likevel medfølelse for at foreldre bosatt i randsonen til Østmarka kan føle seg usikre. Informanter som ikke selv har små barn, uttrykker like gjerne bekymring for barns sikkerhet i marka som informanter som selv har barn:

Intervjuer: *Er det noen grupper som er mer utsatt for ulveangrep og frykt for ulv?*

Informant 3: *Ja, selvfølgelig. Familier med små barn. Men man må også passe på litt, hvis man har små barn og slikt. Det må man uansett i skog og mark, man må følge med når man har barn.*

Intervjuer: *Du har jo små barn, tenker du ekstra over det å ha dem med på tur i Østmarka?*

Informant 5: *Nei, vet du, det gjør jeg ikke. De er så små enda at det er ikke snakk om at de går alene her ute uansett. Det hadde kanskje vært annerledes hvis vi hadde bodd i Østmarka og at de hadde lekt ute alene. Da hadde jeg nok tenkt det en tanke, men nå er jo vi her så det går bra.*

Intervjuer: *Tror du andre kan føle frykt for barna sine?*

Informant 5: *Ja, folk er så redde for så mye, folk lar seg jo ganske fort skremme. Ulven har vel ikke angrepet så mange mennesker her i landet?*

Et gjennomgående argument blant de som mener at ulvekonflikter er menneskeskapte, er at ulv ikke har angrepet mennesker på mange hundre år, og at det derfor er svært liten sannsynlighet for at ulvene i Østmarka utgjør en reell trussel for mennesker. Ulvesituasjonen i Norge blir også sammenlignet med andre land hvor ulvebestanden er langt større. Det kommer frem en oppfatning om at sikkerhetsspørsmålet rundt barn er et mediahysteri og at dette fort kan fjerne fokuset fra andre reelle trusler mot barn. Informantene avviser myter om at ulv utgjør en trussel for barn, og etterlyser en mer rasjonell ulvedebatt.

Intervjuer: *Kan du tenke deg noen konflikter som kan oppstå med aktiviteter eller næringer?*

Informant 11: *Altså et ulvepar er ikke farlig og de eneste som det er farlig for, er de som slipper bikkja si når de ikke skal gjøre det og de som driver jakt. Ulven har jo aldri gjort et menneske noe og de har vel ikke noe beviser siden 1700 når den skadet et menneske sist. Så synes jeg dem hauser det opp alt for mye og derfor vil ikke jeg ha noen sterke meninger om det. Fordi folk hyler og skriker og de har ikke greie på hva de prater om egentlig. Og hvis dere ser rundt dere i andre land, utenfor Madrid hvor de har mye ulv og bjørn. Og nedover østblokklanda har de mye mer og vi tror vi har mye her i Norge. Tenk Polen og alle villsvina som fyker rundt da, det er mye mye verre det. (...) Da jeg syklet til skolen som barn var det ikke ulv og vi snakket aldri om ulv når jeg var liten og jeg hadde ikke brydd meg om det nå heller jeg, for all del. Tror ikke det er noe farlig gitt.*

Informant 19: *Herregud og de dreper jo ikke mennesker egentlig og når folk snakker i Hedmark om at man må følge barna til skolen og de er livredde, men de bor langs riksveien hvor bilene dunderer forbi. Det er ikke blitt drept en unge av ulv på mange hundre år (...) Jeg er veldig for ulvestammen.*

Intervjuer: *Føler folk frykt for ulv?*

Informant 44: *Ja, selvfølgelig er det enkelte som gjør det. Har lest eventyr da vet du, om ulv. Ulven er jo uglesett overalt, ikke sant. Synes det er negativt, de har ikke greie på ulv, de kan ikke ulv. (...) Det har jo ikke blitt drept et menneske av ulv siden 1800 eller noe sånt. Så du skal ha temmelig mye uflaks skal en angripe altså. (...) Så sant ikke ulven blir dratt opp i et hjørne og må forsvare seg og ikke har unger og sånn, så går det helt greit det. (...) Når du er ute i skauen så må du bruke hue, det gjør du jo når du er ute i byen og. Går ikke bare rett ut i gata, du ser deg jo litt for og bruker hue. Skal ikke ha noen ting i naturen lenger, skal ikke være huggorm eller noe ting lenger.*

Informant 26: *Jeg skjønner frykten folk har, fordi alle har jo vokst opp med Ulven og Rødhette og det sitter jo der. Men å se foreldre oppover Koppangområdet der det er en del folk som sitter og griner med ungene sine på melkerampa og sier at ulven omtrent går inn der og henter dem. Det har jeg ikke noe tro på. Jeg har ikke noe bekymring for barn.*

Videre mener enkelte at bekymring for barns sikkerhet kan være relatert til folks familiesituasjon, den sosiale gruppen man tilhører eller oppvekstmiljøet. Informantene trekker frem enkelte yrker, jaktmiljøer og fylker i Norge som mer ulvefiendtlige. Det hevdes også at slik fiendtlighet eller frykt kan være sosialt overført og gjenspeiler den holdningen lokalmiljøer eller familier har til ulv.

Informant 19: *Den er jo veldig arvelig den angsten. Det er jo som med hunder på Grønland, hvis du går med hund på Grønland så ser du at det er mange som bare står inntil veggen fordi de er så redde for den lille hunden som går bortover. Det er jo fordi de er opplært av faren sin som sier 'nei, kom til meg liksom, det er en hund liksom, den biter deg liksom'. Slik tror jeg det er med ulvefrykten også.*

Informant 2: *Et myteomspunnet dyr som fasinere folk, men som også dem som er midt imellom er veldig redde da. 'Tør ikke å gå tur for ulven kan komme og ta meg', ikke sant. Jeg tror det er følelser som styrer det.*

Dette er informanter som mener frykt for ulv er skapt av mennesker og ikke er forårsaket av reelle trusler fra ulv, og at mennesker som opplever frykt selv må overkomme den eller bedre tilpasse seg situasjonen. Likevel kan de mene at et direkte møte med ulvene ville vært både skremmende og fascinerende, men at et ulvemøte i bunn og grunn ikke ville vært farlig for folk.

Intervjuer: *Hva tenker dere om ulvene i Østmarka?*

Informant 11: *Jeg personlig bryr meg ikke om det. Jeg synes bare det er spennende. Tror ikke ulven er noe farlig for mennesker likevel. (...) Går mye historier og folk er jo redde for det de ikke kjenner. Det er klart møter du en ulv er jo førsteinntrykket at du blir litt skremt, det tror jeg de fleste blir. Hva skal du gjøre liksom hvis han kommer mot deg? Du vet jo at det er et rovdyr da.*

Informant 12: *(...) Er jo fascinerende å se den på avstand.*

Informantene karakteriserer ulv som sky, at de holder seg unna folk og forsvinner hvis mennesker er i nærheten, og at frykten for ulv som noen opplever, er irrasjonell. Enkelte mener at kunnskap kan være et viktig verktøy for å avkrefte myter og rykter, og at man burde gi markabrukere bedre opplysning om hvordan møter med ulv kan håndteres, for å redusere frykt for ulv blant markabrukere generelt.

Informant 15: *Så er det jo alltid sånne som er litt sånn redd og går ikke i skogen fordi de er redd at de kan treffe på en huggorm. Og sier du ulv da dukker de i hvert fall ikke opp. Jeg kjenner jo folk som jeg spør 'skal du ikke bli med ut? Nei, det er huggorm', og du ser dem jo nesten aldri. I år har jeg bare sett en liten buorm og i fjor så jeg ikke huggorm i det hele tatt.*

Informant 10: *Villdyr er aldri farlig for mennesker så lenge menneskene ikke gjør noe dumt mot dem. De er ikke noe trussel for at folk skal bruke marka og det er kanskje det folk er redd for. Dyrs atferd er jo ikke i utgangspunktet farlig, men det er jo det å ha kunnskap og lære om det da og respektere de, så respekterer de deg, banalt sagt.*

Informant 9: *Det er jo en grunn til at ingen ser dem, de stikker jo før folk kommer.*

Informant 27: *Hvis du tenker på at den skal true mennesker så tror jeg ikke det er noe problem. Jeg tror den ulven som er her er veldig sky. Og man ser jo at den har holdt seg skjult så lenge og man har jo nesten kun sett den på viltkamera. Så jeg tror ikke det er noe problem jeg, jeg er ikke noe redd for å gå ut i skogen nå.*

Intervjuer: *Tror du det er noen mennesker som er redd?*

Informant 27: *Helt sikkert, det er jo folk som er redd for en snegl så. Men jeg ser ikke at det er noe trussel for noen.*

Andre informanter legger vekt på at ulven kom før menneskene og at man derfor har et ansvar for å lære å håndtere og kalkulere risiko for egen sikkerhet. De beskriver hvordan ulv og mennesker har sameksistert i tusenvis av år og at det burde være mulig å fortsette sameksistensen. Slike utsagn kan tolkes som en ytring om at den moderne utviklingen har hatt en negativ innvirkning på forholdet mellom ulv og mennesker, og at mennesker ikke er like fornuftige når de ferdes i naturen som de var før den moderne tidsalder. De mener at det moderne mennesket har fjernet seg for mye fra naturen og at det er en viktig årsak til oppblomstringen av frykt for ulv. Disse informantene mener i større grad at ulvekonflikter er konstruert av mennesker, og at slike konflikter ikke er reelle ettersom mennesker har ansvar for å lære å håndtere naturen og tilpasse sitt naturbruk.

Informant 30: *Jeg syntes at ulvene var her først og min måte å betrakte naturen på er at vi skal leve sammen med naturen og at vi ikke kan diktere hvordan den skal være. Jeg tror det er mulig å leve sammen på en fornuftig måte. (...) Så jeg tror det handler om å kalkulere risiko og at folk må være mer observante, i forhold til sine omgivelser. For noen mennesker er mer farlige enn ulver. Folk tror ulven kommer til å spise meg, men jeg har aldri lest om noen ulveangrep.*

Informant 45: *Den er jo forholdsvis sky så den holder seg jo unna steder den gjerne kunne komme i konflikt med da. (...) Det er en naturlig ting, naturlig ting å ha.*

Informant 44: *Marka er for alle den, uansett om man er tobeint eller firebeint.*

Informanter legger vekt på ulvens skyhet og at nordmenn har blitt for komfortable ved å leve uten rovdyr. Ulv, gaupe og bjørn trekkes frem som rovdyr som potensielt kan skade mennesker, men at disse artene i realiteten ikke er farlige for mennesker. Videre kommer det frem en oppfatning om at mennesker i Norge møter få reelle trusler i naturen og at ulvene kan være med på å gjenopprette en respekt og en frykt som anses å være naturlig, sunn og riktig. Å føle frykt fremstilles som helt naturlig av disse informantene og en måte for mennesker å gjenoppta kontakten med, samt gjøre mennesker til en større del av naturen. Dette kan forstås som at frykt er en måte å vise respekt ovenfor naturen og å være en del av naturen.

Informant 32: (...) *Så tenker jeg det at det er jo litt sunt da å ha noe i naturen som vi skal være litt var på, være litt redd for. Vi skal jo på en måte ... det er jo ikke riktig at naturen vår skal være slik at vi ikke skal være redd for noe som helst når vi går ute? At vi ikke skal frykte noe som helst? Det er jo viktig å være litt var på ting, og nordmenn er litt bortskjemt der. Det er jo veldig få andre steder i verden hvor vi kan gå i naturen uten at det er noe vi skal være var på. Jeg er blitt så vant til at vi bare kan trække av sted og blir litt bekymret bare det er en liten ting vi må ta hensyn til. Så jeg syntes egentlig det er bra jeg, at vi kan ta tilbake litt av den naturlige basen der, at du faktisk skal kunne vite at du ikke bare kan gå rett ut i natten og skauen uten å ta hensyn. (...) Psykologisk sett så tenker jeg at vi har godt av det.*

Informant 28: *Jeg synes mest det er en kuriositet at det har kommet ulv i marka her egentlig. De er jo territoriale og holder seg jo på et område, hvis de valpene nå ikke begynner å gå ut da. De lever jo med ulven alle andre steder da og det er jo sjeldent det er noe problem, det er jo bare det at her i Norge har jo ulven vært borte i så mange år at de ikke er vant til det. Det er jo noe med at vi har tilpasset oss til å være i naturen uten rovdyr og nå er det plutselig sånn at det er rovdyr her. De rovdypene har jo vært her lenge før vi kom hit. (...)*

Informanter som opplever at konflikter er sosialt konstruerte, betrakter mangelen på erfaring med ulv og lite kunnskap om ville dyrs adferd og økologi som årsaker til hvorfor noen opplever frykt for ulv. De mener at dette kan ha distansert folk fra naturen og skaper en illusjon av at ulv er langt farligere for mennesker enn det den i virkeligheten er. Disse informantene mener gjerne at folk som opplever frykt, trenger økt kunnskap for å kunne kjenne seg trygge i områder med og i eventuelle møter med ulv.

Intervjuer: *Hvorfor føler folk frykt?*

Informant 28: *Det er jo bare av uvitenhet og de tror på en måte en ulv er en drapsmaskin som dreper alt den kommer over. Men den er jo ikke sånn den er, den er jo mer sky en noe annet. Det er jo derfor man sjelden møter på den også, eller ville dyr, de værer jo deg på lang avstand (...)*

Intervjuer: *Hva er frykt for ulv?*

Informant 23: *Det er uvitenhet.*

Informant 24: *Ja, det er uvitenhet og som det meste annet fremmedfrykt. Jeg skjønner den fremmedfrykten og for det er jo veldig sånn at man henger seg opp i enkelte sånne argumenter som egentlig faller på steingrunn ofte, men man kjenner mye frykt ut fra det. Og det med at unger leker i skogen, men det er akkurat som om løse hunder og huskyer og sånn i skogen.*

Informant 23: *Ja, det er jo nesten mer skummelt.*

Intervjuer: *Trenger vi mennesker mer erfaring med ulv?*

Informant 44: *Ja, tror det. Og med andre dyr også. Vi frykter jo andre mennesker som vi ikke kjenner, for eksempel innvandrere.*

Intervjuer: *Hvilke konflikter tror du kan oppstå her i Østmarka etter at ulven har slått seg ned?*

Informant 19: *Jeg tror ikke det er en konflikt. Jeg tror folk er redde, men at den frykten er skapt, og at den derfor ikke er ekte. Selvfølgelig, hvis jeg ser en ulv så kommer jeg ikke til å gå bort til valpene, jeg kommer heller ikke til å ta bort maten deres, eller angripe dem, eller kaste stein på dem, eller gå nærmere for å se dem bedre. Jeg tror vi må kategorisere mellom hva dyrene gjør og mellom hva mennesker gjør. Så hvis mennesker lærer hvordan de skal takle ulven. Det er som folk og slanger i Australia: hvis du går gjennom høyt gress og løfter på råttent treverk i skogen så kommer du nok til å finne slangene. (...) Min oppfatning rundt det hele handler vel mer om folks holdninger. Vi går inn i naturen, hvis vi går inn der må vi lære å takle den og respektere den.*

Flesteparten av informantene mener at ulvekonflikter er menneskeskapte, og at sauehold og hundehold i stor grad må tilpasses ulvene i Østmarka. De mener også at småbarnsforeldre uansett må passe på sine barn, uavhengig om de ferdes i rurale eller urbane strøk. Oppfatningen om at konflikt er menneskeskapt eller sosialt konstruert, har også sammenheng med en mer negativ holdning til forvaltning av ulvene, og mange har også tro på kunnskapsformidling som et potensielt konfliktdependende tiltak.

5.4 Menneskeskapte konflikter – syn på forvaltning

Informanter som mener at konflikter er menneskeskapte, mener gjerne også at konfliktene bør løses gjennom tilpasninger i samfunnet og ikke gjennom inngripende forvaltningstiltak mot ulvene. Naturen betraktes av disse informantene som selvstyrende og menneskelige inngrep som uetisk og potensielt ødeleggende. De samme informantene er derfor hovedsakelig negative til lovlig jakt, men med delvis ulik begrunnelse. Noen mener at den skandinaviske ulvebestanden er for liten, har problemer med innavl og har begrenset genetisk diversitet. Blant disse er det flere som ikke er prinsipielt imot jakt, men de argumenter for at den norske ulvebestanden bør økes før lovlig jakt kan være et fornuftig forvaltningstiltak.

Intervjuer: *Hva syns dere om GPS, gjerder, lovlig jakt etc.?*

Informant 32: *Nei*

Informant 34: *Lovlig jakt på bestanden nå?*

Informant 35: *Det er tøys.*

Informant 32: *Men lovlig jakt?*

Informant 33: *Men den [bestanden] er for liten så en kan ikke ta den noe mer ned.*

Informant 36: *Som troféjakt da. Det kan jo være positivt for bestanden sin del, men da må vi jo drive og avle opp ulv da.*

Informant 32: *Men da må den [bestanden] bli stor nok, den må bli stor nok først. Men hvis vi hadde fått den stor nok først slik at du kunne drive en bedrift delvis på det, så kunne jo det vært aktuelt, det er jo sånn de klarer å drive bjørnestammer i Russland og sånn. Men ikke foreløpig (...)*

Andre er prinsipielt skeptiske til lovlig jakt fordi de mener at ulvebestanden vil regulerer seg selv ved utvandring. Denne holdningen reflekterer et syn der naturens evne til selvorganisering vektlegges og at mennesker derfor bør unngå å manipulere naturen i størst mulig grad.

Informant 26: *Ja, alt som menneskene prøver å blande seg opp i går gærent. La naturen være i fred så ordner den seg selv. Vi tror at vi kan styre alt, men det er faktisk ikke sånn det er.*

Informant 30: *Men hvor mange ulv er det vi snakker om? For i Australia betyr forvaltning å drepe, avlive og holde antallet nede. Men jeg tror ikke det er et problem her. Jeg tror forvaltningen handler mer om hvordan vi kan sørge for at ulvene overlever, trives og at vi klarer å leve sammen.*

Mange informanter er også svært engasjert når radiomerking ble nevnt som et mulig forvaltningstiltak. De deler en grunnholdning om at naturen og ville dyr bør få være i fred og ikke bli utsatt for menneskelige inngrep. Enkelte er i tillegg bekymret for at radiomerking kan være en traumatisk opplevelse for ulven.

Intervjuer: *Hva mener du om GPS halsbånd til forskning eller å gjøre informasjonen tilgjengelig for folk?*

Informant 12: *Er ikke tilhenger av at man skal merke all ulv bare for at man skal finne ut hvor de er hen. Gjelder uansett dyr, at man merker noen for forskningens del, men at man merker alle som finnes bare for å ha kontroll på dem. Det er jo et villdyr og de lever i sin verden og vi i vår verden. Sånn er jo naturen bygget opp, vi får ikke kontroll på alt.*

Intervjuer: *Hva mener du om lovlig jakt og radiomerking?*

Informant 26: *Hvis de skal radiomerke dem, jeg vet ikke om noen av de ulvene er radiomerket. Hvilket stress er det for dem? Du har vel sett hvordan de skjøt i hjel den flokken oppe i Koppang, fra helikopter. De jagde dem til de stupte, så skjøt de dem. Det er jo det samme de gjør med ulver som skal radiomerkes også. De jager dem til de stuper, og så bedøver de dem og så radiomerker de dem. Du kan tenke deg selv hvis du aldri har sett et helikopter før og noen skulle begynne å jakte på deg. Nei, jeg har ikke noe tro på den forvaltningen som skjer i det hele tatt. Jeg tror det er veldig mange mennesker som er veldig opptatt av å fore sin egen lommebok for å ha en stilling.*

Selv blant informanter som generelt er skeptisk til radiomerking, finnes det forståelse for at det kan være viktig for forskningsformål. Forskning anses å være den eneste akseptable begrunnelsen for radiomerking. De mener at informasjon fra slik radiomerking ikke bør være allment tilgjengelig fordi det kan bidra til ulovlig jakt. Enkelte av disse informantene uttrykker også bekymring for at informasjon fra radiomerking kan hackes eller lekke ut og dermed benyttes til ulovlig jakt.

Informant 9: *Ulovlig jakt er et problem. Jeg jobber jo med landbruket. Et eksempel er en kollega av meg som var på et gårdsbesøk. Mannen får en telefon fra (...), der er det jo en del ulv. Han fikk beskjed om at det er observert ulv og da måtte han bare stikke for å møte kompisene sine for å finne ulven og ta den. Så raske er de. (...) Poenget er at de som ikke liker ulv er vanvittig raske med en gang de hører noen er der ute, og skyter dem.*

Intervjuer: *Finnes det andre forvaltningstiltak? Hva med GPS og å gjøre slik informasjon tilgjengelig for folk?*

Informant 4: *Da forsvinner den vel da. Erfaringsmessig gjør den vel det. For å få kunnskap har det vel en hensikt, men hvis alle kan gå inn og se hvor den er, så går det vel ikke så fryktelig lang tid før de ikke er her lenger. Ulovlig jakt har vel skjedd før, sikkert, og vil nok helt sikkert komme til å skje igjen. Kanskje litt naivt å tro noe annet. I hvert fall hvis det kommer til å komme mye ulv oppover i dette området mot Oslo.*

Intervjuer: *Hva mener dere om gjerder, GPS og lovlig jakt?*

Informant 21: *Jeg hater gjerder jeg.*

Informant 22: *Hvor mange ulv er det i Norge da, det er jo spørsmålet.*

Informant 20: *Nei, det er jo usikkert.*

Informant 22: *Hvis det er under 20 så må man jo bevare det som er.*

Informant 20: *Det blir jo innavl og alt mulig rart. Viltgjerder har ingenting for seg, ulven hopper over eller gnager seg gjennom og det gjør bjørnen og. Og gjerde inn det er ambisiøst prosjekt altså. Radiomerking, ja men hva skal du bruke den til da? For det første har det skjedd at noen har hacket det og man mistenker av tjuvjeger også har brukt det.*

Informant 19: *Hvis det ikke blir hacket og tulla med, så er det jo viktig for forskning da.*

Informant 20: *Det er viktig for forskning.*

Selv om disse informantene er mest positive til innsatser som rettes mot mennesker, mener flere at tekniske installasjoner som gjerder kan være gode supplerende tiltak, men det legges gjerne vekt på at slik inngjerding bør skje rundt innmark og ikke i utmark. Ingen av informantene, uavhengig av holdning til ulvekonfliktenes opphav, ønsker gjerder i selve marka fordi dette kan begrense både ferdsel og naturopplevelse. Flere informanter er av den oppfatning at bruk av gjerder for å forvalte ulv rett og slett er for ressurskrevende. Gjerder beskrives også som ineffektivt ut fra en oppfatning om at ulv lett kan forsere slike gjerder. For noen utfordrer bruk av gjerder i marka grunnleggende verdispørsmål, der både den uberørte naturen og friluftslivet trues. Blant informanter som mener at mennesker er opphav til konflikt, oppleves all storskala manipulering eller begrensing av naturen som negativt.

Intervjuer: *Forvaltning: viltgjerdet, strømgjerder. Hva syntes dere om dette?*

Informant 7: *Jeg er sånn i utgangspunktet skeptisk. Jeg tenker litt slik at de var her først og at det er vi som burde tilpasse oss. Jeg vet ikke jeg.*

Informant 6: *Mennesket har jo en evne og ønske om å kontrollere alt da. Så jeg vet ikke. Så hvis disse gårdbrukerne driver med sau, så kan vel de sette opp gjerder rundt de områdene de har sauene sine, slik at de tar vare på sin drift da. Men ikke at vi skal gjerde inn er helt område, det syntes jeg ikke.*

Informant 7: *Nei, vi vil ikke ha de på kryss og tvers i skogen her, vi har testet ut hvordan strømgjerder er og det er ikke noe særlig.*

Blant alle informantene uavhengig av ulikt syn på ulvekonflikter er det gjennomgående en negativ holdning til bruk av gjerder i Østmarka, med hensyn til eget friluftsliv og verdien av uberørt natur. Østmarka oppfattes som et villmarksområde der store menneskelige inngrep er uønsket. Selv om informantene flest er positive til andre menneskelige inngrep som turstier, markastuer og skiløyper, oppleves gjerder i marka som å krysse en grense der ikke bare naturen, men også friluftslivet blir skadelidende.

Informantene har svært ulike meninger om i hvilken grad kunnskap kan bidra til å redusere frykt og konflikt rundt ulvene i Østmarka og i Norge generelt. Et utbredt syn blant de som mener at mennesker er årsak til konflikter, er at kunnskap kan være viktig for å redusere frykt blant markabrukere. De samme informantene mener likevel at det er vanskelig å endre folks underliggende følelser og verdier ved økt tilgang på kunnskap. Flere informanter som mener konflikter er menneskeskapte, ønsker gjerne mer informasjon selv, men tror folk som er negative til ulv ikke vil endre mening ved å motta mer informasjon.

Informant 45: *Jeg tror man danner seg en oppfatning av ulven ut fra det man allerede kjenner til. Og informasjon har en oppgave å gjøre der, det tror jeg faktisk. Det er sånn generelt i livet, med dårlig informasjon får man en feil oppfatning av ting, det er jeg ganske sikker på.*

Informant 27: *Jeg tror de som er imot ulv er så trangsynte at de ikke vil vite noe mer. Det er gjerne jegere og bønder, og de ser bare den ene siden av saken, at de mister buskap eller at de kan ikke jakte fordi det blir færre dyr og bikkja blir borte. Så de har bare gjort opp sin mening, men for andre som ikke helt vet hvor de står, er det sikkert fint å komme med mer informasjon på den biten. Og da ikke bare ulv alene, men i en kontekst.*

Flere informanter som selv er positive til ulv og som mener at frykt er ubegrunnet, uttrykker at formidling av kunnskap kan være et godt hjelpemiddel for å redusere frykt blant markabrukere. Flere etterlyser mer kunnskap om hvordan ulv oppfører seg i møte med mennesker og husdyr. Informanter med ulike meninger om ulv formidler en usikkerhet om hvor vanlig det er med ulveangrep på mennesker, og om det finnes situasjoner der ulv kan oppføre seg aggressivt ovenfor mennesker. Slik usikkerhet kan tolkes som et behov for mer spesifikk kunnskap om hvordan ulv reagerer i møte med mennesker i ulike situasjoner. Selv om flesteparten av informantene mener at ulv ikke er farlige for mennesker, opplever altså noen en usikkerhet om hvordan et møte med ulv kan håndteres eller unngås.

Informant 5: *Ja, kanskje mer kunnskap om at ulven ikke er så farlig for mennesker hvis vi bare, ja, vi bør jo ikke akkurat gå og oppsøke hi med unger og slikt sikkert. Men jeg tror de som er veldig redd for ulv har en veldig ubegrunna frykt. Så jeg tror helt sikkert at folk hadde syntes det var bra med mer kunnskap.*

Andre informanter forklarer at kunnskap er mindre viktig fordi folks holdninger er basert på mer grunnleggende verdier. Slike grunnleggende verdier beskrives som underliggende folks holdninger og er vanskelig å endre ved kun å gi ut informasjon. Disse informantene mener at endring av verdier er viktigere enn konkret kunnskap, og at dette er noe som må innlæres i løpet av barndommen. Ut fra denne holdningen er derfor arbeid med å øke kunnskap hos dagens markabrukere mindre effektivt og holdningsdannende arbeid blant barn og i skolesystemet mer hensiktsmessig.

Informant 30: (...) *Barn trenger å vite fra en tidlig alder hva det vil si å være i naturen. Hva det betyr å leve sammen med andre dyr. Hvordan man skal være fornuftig når en ferdes i naturen, og dyr er en del av det.*

Informant 40: *Det vil alltid finnes konflikter med ulven, men man kan jo dempe dem. Blant annet ved å informere skolene. Det er jo foreldrene som forteller barna at ulven ikke er bra, så sier barna at ulven er farlig. Man må starte i andre enden ved å informere barn, så kan barna informere foreldrene i stedet. Starte med barna. Det er en del av skolen, naturkunnskap, at det kommer inn folk som kan fortelle om ulven. Det kunne vært aktuelt i Norge.*

Selv om det er uenighet blant informantene om økt kunnskap kan redusere fremtidige konflikter, sier mange informanter at de selv er mottakelig for mer informasjon om ulvene. Forslagene om hvordan slik informasjon burde presenteres, omfatter informasjon i media, plansjer, stands og informasjon på markastuene, skriv i postkasser, gjennom skolen og gjennom offentlige foredrag. Mange uttrykker interesse i å få mer kunnskap selv, mens andre som ikke selv er interessert, mener at informasjon kunne vært viktig for andre markabrukere. Få mener at økt kunnskap vil endre folks grunnleggende oppfatninger og holdninger til ulvene. Flere ønsker likevel mer informasjon spesielt relatert til hvordan ulvene reagerer på møter med mennesker og hvor sky ulvene faktisk er. Noen er usikre på risikoen ved å ha med seg barn og hunder i marka. Slike utsagn tyder på et behov for økt kunnskapsformidling om ulvene i Østmarka, ikke nødvendigvis for å endre holdninger, men for å besvare konkrete praktiske spørsmål fra folk som bruker marka.

Generelt har informantene som mener konflikter er menneskeskapte, et mer kritisk syn på forvaltningstiltak. De mener at naturen styrer seg selv best og at menneskelige inngrep bør minimaliseres. Dette natursynet har også betydning for hvordan de ser på forvaltning av ulvene i Østmarka. Disse informantene er svært kritiske til forvaltningstiltak som lovlig jakt, radiomerking og bruk av gjerder i utmarka, som de mener påvirker både naturen og ulvene negativt. Flere av disse informantene er mer positive til tiltak rettet mot mennesker, men mange er også overbevist om at konflikter med ulvene innebærer så mange følelser og ulike verdier at det vil være vanskelig å snu negative holdninger blant andre markabrukere.

6 Konklusjon

Informantene deler i stor grad en positiv holdning til Østmarkaulvene, og få opplever at eget friluftsliv blir negativt påvirket. Det er derimot ulike meninger om ulvene passer inn i marka, hvordan konflikter oppstår, og om disse bør løses gjennom ulike forvaltningstiltak. Skillet mellom hardcore-friluftsliv og friluftsliv-light beskriver to grupper, men også ulike kunnskapsnivå og bruk av kunnskapskilder. Mange informanter i begge gruppene deler en oppfatning om at ulv er en viktig del av naturen med en selvsagt rett til å oppholde seg i Østmarka. Likevel har flere hardcore-friluftslivbrukere en oppfatning av at marka er økologisk uegnet og at ulvene derfor snart vil forflytte seg ut av området. Friluftsliv-light har derimot stor tro på at naturen ordner seg selv og at ulvene blir værende i Østmarka når de først har slått seg ned. Blant friluftsliv-light er sporene til en negativ holdning til ulvene heller forbundet med en oppfatning av Østmarka som et område der ulvene kan komme i konflikt med friluftsliv- og næringsaktiviteter.

Uavhengig av tilhørighet til de to gruppene finnes et skille i synet på hva som skaper konflikt mellom ulvene og markabrukere. En liten andel informanter legger vekt på at ulvene skaper utfordringer for folk som driver med sau, hundeeiere eller barneforeldre. Informanter med en slik oppfatning mener også at ulvene skaper frykt, og de ønsker «hands-on» forvaltningstiltak som kontrollerer ulvene. I kontrast uttrykker en større andel informanter at ulvekonflikter er menneskeskapte eller sosiale konstruksjoner og at folks manglende evne til å tilpasse seg naturen er roten til konflikt. De som deler dette synet, mener som oftest at forvaltningstiltak bør innebære færrest mulig inngrep i naturen og ulvene. Dette representerer kun informantenes meninger om ulike forvaltningstiltak og er ingen oppskrift på hvilke tiltak som vil være effektive for å redusere konflikt eller snu negative holdninger. Likevel kan markabrukeres oppfatninger om hvordan ulvene bør forvaltes, være relevant for gjennomføringen av forvaltningen.

Rapporten er basert på kvalitative intervjuer. Meningene til informantene kan ikke tolkes som representative for alle som bruker Østmarka. Bidraget fra denne rapporten er heller en økt forståelse av hvorfor folk mener det de gjør om Østmarkaulvene, og hvordan folks meninger henger sammen. Rapporten illustrerer at informanter uavhengig av hvordan de bruker marka, generelt er positive til ulvene. Selvsagt er ikke alle informanter enige om alt. Der hardcore-friluftsliv argumenter ut fra et økologisk perspektiv, argumenter friluftsliv-light ut fra et mer menneskebasert perspektiv, og også innenfor disse gruppene finnes ulike meningsnyanser. På tvers av dette skillet ser vi at mange informanter mener at konflikter som allerede er kjent fra andre deler av Norge, også kan skape utfordringer i Østmarka på sikt. Argumentene mot ulv dreier seg i hovedsak om at Østmarka er økologisk uegnet og at konflikter vil kunne oppstå med folks næringer eller friluftaktiviteter i marka. Det er derimot få informanter som på det tidspunkt da denne undersøkelsen ble gjennomført, opplevde konflikter med ulvene i Østmarka. Vi har identifisert en sterk oppfatning om at ulvene har rett til å være i Østmarka, og at ulvene representerer et spennende innslag i natur- og friluftsopplevelsen. Kanskje er det behov for enda mer informasjon om både markas egnethet for ulv og informasjon om i hvilken grad andre grupper i Østmarka faktisk opplever konflikt med ulvene i deres friluftsliv eller husdyrhold. Generelt har flere informanter uttrykt at de ikke tror informasjonsspredning vil bidra til å snu negative holdninger til ulv. Kunnskapsformidling er derfor ikke foreslått som en løsning for å snu negative holdninger til ulv, men heller som et mulig tiltak for å besvare konkrete spørsmål fra folk som allerede ser på ulvene som et spennende innslag i Østmarka.

7 Referanser

- Bjerke, T. & Kaltenborn, B. P. (2000). Holdninger til ulv: en undersøkelse i Hedmark, Østfold, Oslo og Akershus. – NINA Oppdragsmelding 671. 34 s.
- Bjerke, T., Skogen, K. & Kaltenborn, B. P. (2003). Nordmenns holdninger til store rovpattedyr: resultater fra en spørreskjemaundersøkelse. – NINA Oppdragsmelding 768. 42 s.
- Dalen, E. (2011). Undersøkelse av holdninger til ulv. Oslo: Synovate,
- Ellingsen, J. (2013). Tiden arbeider for nasjonalpark i Østmarka. Nytt fra Østmarka - Medlemsblad for Østmarkas Venner, 47 (2): 2-3.
- Gjerstad, J. L. (2015). Landbruksrådgiver, Regionkontoret landbruk, Landbrukskontoret for Oslo, Nittedal, Rælingen, Skedsmo og Lørenskog (personlig kommunikasjon).
- Jacobsen, S.H. (2014). Forvaltningsplan for store rovdyr, Rovviltnemda i region 4: Østfold, Akershus og Oslo. – Rapport nr.1
- Killerud, I. (2015). Landbruksrådgiver. Natur, areal og byggesak Enebakk Kommune (personlig kommunikasjon).
- Krange, O., Tangeland, T. & Skogen, K. 2011. Bestandsmål for store rovdyr: Hva mener folk om bestandsmål og om hvem som skal bestemme i rovviltforvaltningen? – NINA Rapport 567. 74 s.
- Reiso, S. (2002). Vilt og viltområder i Lørenskog kommune. – Siste Sjanse Rapport 2002-5. Oslo: Lørenskog Kommune.
- Saghaug, S. (2002). Friluftsliv for alle pengene. Nytt fra Østmarka – Medlemsbladet for Østmarkas Venner, 36 (1): 2-3.
- Samuelsen, J. R. & Asakskogen, E. (2009). Jaktområder i Akershus. Norges Jeger og Fiskerforbund – Akershus. – <http://www.njff.no/portal/pls/portal/docs/1/35435017.PDF> (tilgang: 07.03.2014)
- Skogen, K. & Krange, O. (2003) A Wolf at the Gate: The Anti-Carnivore Alliance and the Symbolic Construction of Community. – Sociologia Ruralis, 43 (3), 309-325
- Skogen, K., Krange, O. & Figari, H. (2013a). Ulvekonflikter: En sosiologisk studie. – Oslo: Akademika forlag.
- Skogen, K. & Krange, O. (2013b) Ulven i Østmarka. En velkommen innflytter? – NINA Rapport 979. 17 s.
- Skuland, S. & Skogen, K. (2014) Rovdyr i menneskenes landskap. – Tidsskriftet Utmark 2014 (1 & 2) Suppl. S. NINA SIFO
- Storbråten, J. (2015). Seniorrådgiver, Landbruksavdelingen. Fylkesmannen i Oslo og Akershus (personlig kommunikasjon).
- Sverdrup-Thygeson, A., Erikstad, L. & Stabbetorp, O. E. (2009). Bidrag til landskapsplan for Oslo kommunes skoger i Østmarka og Nordmarka. – NINA Rapport 484. 35 s.
- Tangeland, T., Skogen, K. & Krange, O. (2010). Om rovdyr på landet og i byen: Den urban-rurale dimensjonen i de norske rovviltkonfliktene. – NINA Rapport 650. 84 s.
- Wabakken, P., Svensson, L., Kojola, I., Maartmann, E., Strømseth, T. H., Flagstad, Ø., Åkesson, M. & Zetterberg, A. (2012). Ulv i Skandinavia og Finland: Sluttrapport for bestandsovervåking av ulv vinteren 2011-2012. – Høgskolen i Hedmark Oppdragsrapport nr.5 2012. 46 s.
- Wabakken, P., Svensson, L., Maartmann, E., Strømseth, T. H., Åkesson, M. & Flagstad, Ø. (2013). Ulv i Skandinavia vinteren 2012-2013 – Foreløpig statusrapport: Høgskolen i Hedmark. 11 s.

Nettadresser

- Fylkesmannen i Oslo og Akershus. (2015a). Søknad om skadefellingstillatelse på ulv i Enebakk – melding om vedtak. <http://www.fylkesmannen.no/Documents/Dokument%20FMOA/Milj%C3%B8%20og%20klima/Rovvilt/S%C3%B8knad%20om%20skadefellingstillatelse%20p%C3%A5%20ulv%20i%20Enebakk%20-%20melding%20om%20vedtak.pdf?epslanguage=nb>. (tilgang: 01.09.15)

- Fylkesmannen i Oslo og Akershus. (2015b). Ny vurdering av avslag på søknad om skadefelling på ulv i Enebakk – Oversendelse til Miljødirektoratet for endelig vedtak. <http://www.fylkesmannen.no/Documents/Dokument%20FMOA/Milj%C3%B8%20og%20klima/Rovvilt/Ny%20vurdering%20av%20avslag%20p%C3%A5%20s%C3%B8knad%20om%20skadefelling%20p%C3%A5%20ulv%20i%20Enebakk%20-%20Oversendelse%20til%20Milj%C3%B8direktoratet%20for%20endelig%20vedtak.pdf>. (tilgang: 01.09.15)
- Miljødirektoratet (2015). Avgjørelse av klage på avslag om skadefelling av ulv i Enebakk kommune. <http://www.miljodirektoratet.no/Documents/Nyhetsdokumenter/Avgj%C3%B8relse%20av%20klage%20p%C3%A5%20avslag%20om%20skadefelling%20av%20ulv%20i%20Enebakk%20kommune.pdf>. (tilgang: 01.09.15)
- Norges Golfforbund. (2015). Klubber og baner. <http://www.golfforbundet.no/spiller/klubber-og-baner/> (tilgang: 02.09.2015).
- Oslomarka Trekkhundklubb. (2015). Oslomarka Trekkhund Klubb (O.M.T.K), <http://www.omtk.no/om-omtk/> (tilgang: 02.09.2015).
- Skiforeningen. (2015). Østmarka - Løypepreparering <http://www.skiforeningen.no/marka/showarea.cgi?id=11> (tilgang: 02.09.2015).
- Rovdata. (2013). <http://www.rovdata.no/Nyheter/Nyhetsartikkel/ArticleId/2261/Nye-bilder-av-ulvene-i-Ostmarka.aspx> (tilgang: 01.09.2015)
- Rovdata. (2015). Har påvist to ulvevalper i Østmarka. <http://www.rovdata.no/Nyheter/Nyhetsartikkel/ArticleId/3876/Har-pavist-to-ulvevalper-i-Ostmarka.aspx> (tilgang: 01.09.2015)

Norsk institutt for naturforskning (NINA) er et nasjonalt og internasjonalt kompetansesenter innen naturforskning. Vår kompetanse utøves gjennom forskning, utredningsarbeid, overvåking og konsekvensutredninger.

NINAs primære aktivitet er å drive anvendt forskning. Stikkord for forskningen er kvalitet og relevans, samarbeid med andre institusjoner, tverrfaglighet og økosystemtilnærming. Offentlig forvaltning, næringsliv og industri samt Norges forskningsråd og EU er blant NINAs oppdragsgivere og finansieringskilder.

Virksomheten er hovedsakelig rettet mot forskning på natur og samfunn, og NINA leverer et bredt spekter av tjenester gjennom forskningsprosjekter, miljøovervåking, utredninger og rådgiving.

ISSN:1504-3312
ISBN: 978-82-426-2820-6

Norsk institutt for naturforskning

NINA Hovedkontor

Postadresse: Postboks 5685 Sluppen, 7485 Trondheim

Besøks/leveringsadresse: Hogskoleringen 9, 7034 Trondheim

Telefon: 73 80 14 00, Telefaks: 73 80 14 01

E-post: firmapost@nina.no

Organisasjonsnummer 9500 37 687

<http://www.nina.no>

Samarbeid og kunnskap for framtidens miljøløsninger